

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NƏZİRLİYİ

M.F.AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN
MİLLİ KİTAPXANASI

XƏCALI

səğalmaz
yaram mənim

Etibar QULIYEV, Aytən DİLQƏMQIZI,
Dilqəm QULIYEV

104954

**XOCALI –
sağalmaz yaram mənim**

Bakı – Mütərcim – 2012

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

ТЗ(2А) 7,0
**Kitab Xocalı soyqırımının
iyirminci ildönümünə həsr edilir.**

Rəyçi:
Fəridə Aydəmirova
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

E.Quliyev, A.Dilqəmçızı, D.Quliyev. Xocalı – sağalmaz yarım mənim. – Bakı: Mütərcim. – 2012. – 124 səh.

Kitabda xalqımızın tarixində kədərli və ağır bir səhifə, insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən olan Xocalı soyqırımı, eramızdan əvvəl XII-XIII əsrləri əhatə edən Xocalı abidələri kompleksinə aid yaşayış yerləri, daş qutu qəbirləri, müxtəlif tipli kurqanlar, siklop tikililər, kromlexlər və məhirlər, neçə-neçə arxeoloji qazıntılar nəticəsində 6000 il bundan əvvələ aparıb çıxaran sübutlar, dəlillər şərh olunur.

Kitabda xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında Sərəncamı, Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Fərmanı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının ildönümü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti, Xocalı müsibəti haqqında xarici mətbuatın fikirləri öz əksini tapmışdır.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Q 4702060000 09-12
026

© E.Quliyev, A.Dilqəmçızı, D.Quliyev, 2012

«Əsrin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı erməni qəsbkarlarının vəhşiliklərini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi»

Heydər ƏLİYEV

«Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Bu, iki yüz ildən artıq müddətdə davakar erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı yürütdüyü soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi idi...»

İlham ƏLİYEV

YADDA SAXLA !

Qoy bütün dünya görsün, bütün bəşəriyyət şahid olsun, bilsin ki, XIX-XX, XXI əsrin əvvəllərində onları dəhşətli bir taun – erməni vandalizmi hədələyir.

Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş şəhər və rayonları:

1813-1828-ci ilə qədər Azərbaycanın sahəsi təxm. 410 min kv.km.

1813-1828-ci illərdə işğal edilmiş Azərbaycan əraziləri; İran əsarəti altındakı Cənubi Azərbaycan sahəsi – təxm. 280 min.kv.km.

Rusiya əsarəti altındakı Şimali Azərbaycan – təxm. 130 min kv.km.

1918-ci ildə Rusiyanın təzyiqi ilə ermənilərə verilmiş İrəvan xanlığı – sahəsi 9 min kv.km.

Rusiya əsarəti altında olan Dərbənd xanlığı – sahəsi 7 min kv.km.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulduğu ərazinin sahəsi təxminən 114 min kv.km.

1920-ci ildə ADR-i işğal edən rus Soveti imperiyasının bölüşdürdüyü Azərbaycan əraziləri:

Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının qismən nəzarətinə verilən Zəngəzur, Göycə, Şərur, Dərələyəz, Dilican və gürcülərin qismən nəzarətinə verilən Borçalı (Gürcüstan Sovet Sosialist Respublikası) – birlikdə sahəsi təxm. 27.4 min kv.km.

1920-1991-ci illərdə SSRİ əsarəti altında qalmış Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ərazisi – 86,6 min kv.km.

Azərbaycanın 1988-1994-cü illərdə işğal edilmiş əraziləri (cəmi: 13,110 kv.km. keçmiş Dağlıq Qarabağ (Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Əsgəran, Xocavənd, Ağdərə, Hadrud). İşğal tarixi – 1988-1994-cü illər. 274 yaşayış məntəqəsi, sahəsi 4400 kv.km.

Laçın – (17 may 1992-ci il) – 1835 kv.km., 120 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 30000 nəfər;

Kəlbəcər – (3-4 aprel 1993-cü il) – 1936 kv.km, 120 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 50000 nəfər;

Ağdam – (23 iyul 1993-cü il) – 1094 kv.km. 83 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 150000 nəfər;

Cəbrayıl – (18 avqust 1993-cü il) – 1050 kv.km., 76 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 60000 nəfər;

Füzuli – (23 avqust 1993-cü il) – 1386 kv.km., 62 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 110000 nəfər;

Qubadlı – (31 avqust 1993-cü il) – 802 kv.km., 94 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 60000 nəfər;

Zəngilan – (29 oktyabr 1993-cü il) – 707 kv.km., 81 yaşayış məntəqəsi, əhalisi 60000 nəfər;

Naxçıvan MR – (1991-ci il) – 1 yaşayış məntəqəsi.

Ermənistan-Azərbaycan təcavüzü xalqımızı olduqca ağır itkilərə məruz qoymuşdur. 20 faizdən çox torpağımız işğal olunmuş, 900 mindən çox yaşayış məntəqəsi, 4366 sosial obyekt, 1145 məktəbəqədər müəssisə və uşaq bağçası, 1831 kino qurğusu, 982 kitabxana, 862 klub, 690 məktəb, 556 ambulatoriya və tibb məntəqəsi, 76 aptek, 10 doğum evi, 10 poliklinika, 13 muzey, 4 texnikum, 1 ali

məktəb, 300-ə qədər idman qurğusu və s. yerlər yeksan edilmişdir.

Maddi və mənəvi abidələrlə bərabər yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz də düşmən tərəfindən talan edilmişdir. İşğal olunmuş Azərbaycan ərazisində 44 məbəəd (türbə, mədrəsə, sərdabə), 31 məscid, 2 mağara-ibadətqah, 13 qala-bürc, 22 kurqan-təpələr, mağara abidələri, 8 körpü, 9 saray, imarət, hamam və karvansara kompleksi, 2 bulaq-abidə, 4 qızıl mədəni, 3 civə mədəni, 2 qranit, 2 mərmər, 4 daş karxanası və 5 müxtəlif tikinti materialları, yataqları, mineral su mənbələri – istisu və 2 dövlət qoruğu ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

4852 soydaşımız əsir düşüb:

Onlardan 54-ü uşaq, 323-ü qadın, 410-u qocadır:

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasında 4852 Azərbaycan vətəndaşı müqayisə zonasında itkin düşmüş şəxs kimi qeydiyyat alınmış. Məlumatla görə, onlardan 54-ü uşaq, 323-ü qadın, 410-u qocadır. 1988-2005-ci illərdə 1368 Azərbaycan vətəndaşı erməni əsirliyindən azad edilib. Bunlardan 169 nəfəri uşaq, 338 nəfəri qadın, 286 nəfəri qocalardır.

Tənzib olunmaz faktlar göstərir ki, itkin düşmüş 4852 vətəndaşdan ən azı 783 nəfəri ermənilər tərəfindən əsir, yaxud girov götürülmüş, lakin bu faktlar beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsindən gizlədilib. Onlardan 18 nəfəri uşaq, 46 nəfəri qadın, 69 nəfəri qocadır. Həmin şəxslərin siyahısı erməni əsirliyindən qayıtmış vətəndaşlarımızın və digər mənbələrin şahid ifadələri əsasında tərtib edilib.

Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən:

26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində dünya misli görünməyən dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi oldu. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Köməksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmər körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmədi. Bütövlükdə xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

1 mart 1994-cü il

Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən:

Xalqımızın milli müstəqillik uğrunda mübarizə tarixində ən qanlı səhifələrdən biri olan Xocalı faciəsindən üç il keçir. Xaricdəki imperiyapərəst qüvvələrin dəstəyi ilə törədilən bu soyqırımı erməni qəsbkarlarının müstəqil Azərbaycan dövlətinə qarşı yeritdiyi məqsədyönlü təcavüz planının ən amansız həlqəsi, misli görünməmiş vəhşilik aktı təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi XX əsrin tarixinə daxil olunmuşdur. Günahsız dinc əhaliyə tutulmuş amansız divan, ağlasıgmaz qəddarlıq erməni irticasının və onun xaricdəki havadarlarının iç üzünü beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında bütün çılpaqlığı ilə açıqladı.

25 fevral 1995-ci il

1995-ci il fevralın 25-də Təzəpir məscidində Xocalı faciəsinin 3-cü ildönümü ilə bağlı keçirilən matəm mərasimində xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin çıxışından:

Tarixdə insanın insana qarşı vəhşilik etməsi halları dəfələrlə qeyd olunub. Soyqırımı da dünyanın bir çox yerlərində baş veribdir. Azərbaycana qarşı Ermənistan qəsbkarları, təcavüzkarları tərəfindən edilən soyqırımı bunların ən dəhşətlilərindən biridir. Uzun müddət, demək olar ki, XX əsr ərzində Azərbaycan xalqına, millətinə qarşı Ermənistan təcavüzkarları tərəfindən olunan soyqırımlar xalqımıza böyük yaralar vurmuşdur. Onların arasında ən böyük və ağır yaralardan biri Xocalı soyqırımıdır, altı il davam edən müharibədir.

Müharibənin erməni təcavüzkarları başladılar, Azərbaycan xalqı öz torpaqlarını qoruyur. Şübhəsiz ki, müharibədə qan da tökülür, şəhidlər də verilir, böyük əzab-əziyyətlər də çəkirik. Ancaq 3 il bundan əvvəl xocalılılara, dinc əhaliyə qarşı, qadına, uşağa, qocaya, xəstəyə qarşı qəsbkarlar tərəfindən vəhşicəsinə aparılmış hərbi əməliyyat, soyqırımı altı illik müharibənin ən dəhşətli mərhələsidir və ən ağır, qara səhifəsidir.

Xocalı hadisələri bir daha onu göstərdi ki, ermənilər Azərbaycanın tək-cə torpaqlarına göz dikmək, ərazimizi qəsb etmək yox, xalqımıza qarşı soyqırımını törətmək kimi vəhşi bir yola düşmüşlər. Bu, Xocalı hadisəsində özünü açıq-aşkar büruzə verdi. O dəhşətli gecədə Azərbaycan xalqının ürəyinə bir süngü taxıldı. O süngü indiyədək bizi sızıldadır. Bu yara hələ sağalmayıb, bağlanmayıb, bu yara qəlbimizdə həmişə olacaqdır. Qeyd etdiyim kimi, gecə vaxtı din əhaliyə hücum etmək, uşağı, qadını, qocanı, xəstəni vəhşicəsinə yerindəcə məhv etmək, öldürmək və onlara görünməmiş qəddarlıqla əzab-əziyyət vermək düşmənlərimizin nə qədər vəhşi olduğunu bir daha sübut edir.

Xocalı soyqırımını ermənilərin xalqımıza qarşı təcavüzü, vəhşiliyi, insana qarşı ən rəzil üsullardan istifadə etməsi bəşəriyyət tarixinə daxil olub və olacaqdır. O gecə, o günlər həlak olanlar, dünyadan gedənlər Azərbaycanın əziz vətəndaşlarıdır, onlar respublikamızın ərazi bütövlüyü yolunda qurban olublar, xalqımızın milli azadlıq yolunda apardığı mübarizənin qurbanlarıdır, şəhidləridir. Onların faciəli surətdə həlak olması, şəhid olması Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığının, mətanətinin, cəsarətinin nümayişidir.

25 fevral 1995-ci il

1995-ci il fevralın 24-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımını barədə həqiqətlərin dünya xalqlarına və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması və bu hadisələrin üçüncü ildönümü ilə əlaqədar dünya parlamentinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciət qəbul etmişdir.

Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti:

Dövlət səviyyəsində qeyd edilən Xocalı soyqırımının (genosidinin) fevralın 26-da üçüncü ildönümü tamam olur. Keçən il parlamentin qərarı ilə Xocalı soyqırımını günü elan edilmiş həmin matəm xalqımız tərəfindən dərin hüznə yad edilir və artıq bu tarix millətin yaddaş günü kimi daxil olmuşdur.

Erməni tarixçiləri və siyasətçiləri guya erməni genosidi olan 1915-ci il hadisələrini ildən-ilə şişirtmək və təbliğ etməklə, əslində, əsrin əvvəlindən həyata keçirilən azərbaycanlıların kütləvi qırğını unutdurmağa, dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışırlar.

Xocalı faciəsi XX əsrdə «Böyük Ermənistan» və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinist siyasət müəllifləri olan ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. İndiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar

tərəfindən dərk olunub pislənməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qabağında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Həmin gün qısa bir vaxt ərzində erməni silahlı dəstələri şəhərin dinc əhalisindən 613 nəfəri qəddarcasına, ağır işgəncə verməklə məhv etmiş, 421 nəfərə ağır xəsarət yeritmişlər. Bu zaman 1275 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüş, 10 min əhalisi olan şəhər talan edilmiş, tikililər dağıdılmış və yandırılmışdır. Xocalıdan sonra bu vəhşiliyi davam etdirən erməni quldurları düşünülmüş surətdə Dağlıq Qarabağın onlarla yaşayış məntəqəsini dağıtmış, Meşəli kəndini tamamilə yer üzündən silmiş, Qarabağlı kəndində yaşayanların əksəriyyətini məhv etmişlər.

Bu dünyanın bütün parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlarına müraciət edərək xalqımızın başına gətirilən bu dəhşətli müsibət barədə, bütövlüklə əsrin əvvəlindən bu günə kimi 500 mindən artıq azərbaycanlının ermənilər tərəfindən öldürülməsi, azərbaycanlılar yaşayan 6 min kvadrat kilometrlik əzəli azəri torpaqlarının zorla boşadılması, həmin ərazidən 1 milyon nəfərdən çox azərbaycanlının qovulması, 2 minə yaxın Azərbaycan mənşəli yaşayış

yerlərinin tarixi adının dəyişdirilməsi, ərazimizin 20 faizinin (12 rayonun) erməni hərbi birləşmələrinin işğalı altında olması, bunun nəticəsində 1 milyon nəfərin qaçqın kimi yaşaması faktlarını bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı və beynəlxalq prinsiplərə və hüquq normalarına uyğun olaraq bu vəhşilikləri pisləmələrini, Azərbaycanın işğalçılardan azad edilməsi üçün haqq səslərini qaldırmalarını xahiş edirik.

Qoy heç bir xalqın həyatında Xocalı faciəsinə bənzər hadisə olmasın!

24 fevral 1995-ci il

Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən:

Əsrin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımını erməni qəsbkarlarının vəhşiliklərini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi. Xocalı faciəsi xalqımızı sarsıtırsa da, onun dözümlünü, iradəsini qıra bilmədi. Bu müsbət müqəddəs Vətənimizin müstəqilliyi, torpaqlarımızın bütövlüyü, sərhədlərimizin toxunulmazlığı uğrunda mübarizədə bizi daha da mətinləşdirdi və birləşdirdi. Bu gün şəhidlərimizin müqəddəs ruhu işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi və qaçqın soydaşlarımızın öz yurdlarına qayıtması uğrunda mübarizədə hər birimizi daha böyük əzmkarlıq göstərməyə səsləyir...

24 fevral 1996-cı il

XOCALI SOYQIRIMI QURBANLARININ XATİRƏSİNƏ SÜKUT DƏQİQƏSİ ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

S Ə R Ə N C A M I

1992-ci il fevral ayının 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş Xocalı soyqırımını törətmişlər. Bu kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır.

Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsini yad etmək məqsədi ilə qərara alıram: Hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikası ərazisində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilsin.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır.

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımını Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında “erməni vilayəti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. “Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bərəət qazandırmaq məqsədilə” erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycan və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların

mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişdir.

Birinci dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət

yetirilmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə fəvqəladə istintaq komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919-cu və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümum-milli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımını və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sükutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi.

Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzur və Azərbaycanın bir sıra torpaqlarını Ermənistan SSRİ ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azər-

baycanlıların öz tarixi torpaqlarında kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. "Yazıq, məzlum erməni xalqı"nın surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədənler soyqırımı qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəlində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəzlənmə prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin sovinist ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradırdı. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırım siyasəti özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün, tarixi faktlar sovet mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur və ictimai fikir çəşdirilirdi. Ermənilərin sovet rejimindən bəhrələnmək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən antiazərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımı qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarma-

sını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikada keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də, Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüz-lərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhəri-nin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tari-ximizə Xocalı soyqırımını kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağ-da başladığı avantürist hərəkatın nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkar-ları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğalı zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, plan-lı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımını siyasətinin ayrı-

ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə – 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyini qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hök-mü kimi qəbul edir.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə qərara alıram:

1. 31 mart azərbaycanlıların soyqırımını günü elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımını ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il

XOCALI SOYQIRIMI İLDÖNÜMÜ MÜNASİBƏTİLƏ AZƏRBAYCAN XALQINA

M Ü R A C İ Ə T

Əziz həmvətənlər!
Hörmətli soydaşlar!

Bu gün sizə xalqımızın tarixində kədərli və ağrılı bir səhifə, insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən olan Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar müraciət edirəm. 1992-ci il fevralın 26-da xalqımız öz taleyinin ən ağır və acılı anlardan birini yaşadı. Həmin gün qədim Azərbaycan şəhəri Xocalı erməni hərbi birləşmələri tərəfindən Yer üzündən silindi. Heç bir hərbi zərurət olmadan yüzlərlə dinc sakin tarixdə analoqu olmayan işgəncələrlə öldürüldü, meyitləri təhqir olundu. Uşaqlar, qadınlar, qocalar, bütöv ailələr məhv edildi. XX əsrin sonunda təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri baş verdi. Xocalı faciəsi öz ağırlığına, vəhşiliyinə və amansızlığına görə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətlər sırasında xüsusi yer tutur.

Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Bu, iki yüz ildən artıq müddətdə davakar erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı yürütdüyü soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu siyasət erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarından istifadə edilməklə bütün dövrlərdə hərbi, iqtisadi, ideoloji və mədəni vasitələrlə aparılmışdır. Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları tammıqyaslı hərbi münaqişəyə gətirib çıxardı. Zaman-zaman davam etdirilən bu məkrli siyasət nəticəsində azərbaycanlılar əzəli torpaqlarından qovuldular, didərgin salındılar, yüz minlərlə insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü.

Dəhşətli Xocalı faciəsini törətməklə ermənilər uzağa gedən taktiki məqsədlər güdürdülər. Bununla xalqımızı qorxudaraq, mübarizə əzmini qırmaq, onu tarixi torpaqlarımızın bir qisminin itirilməsi ilə barışmağa məcbur etmək istəyirdilər. Lakin hiyləgər düşmən məqsədlərinə çata bilmədi. Xalqımız öz dövlətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə daha da mətinləşdi, qəhrəmanlıq və dəyanət nümayiş etdirdi.

Faciənin miqyasına və ağırlığına baxmayaraq, hakimiyyətdə olan qüvvələr o zaman bu qanlı cinayət barədə beynəlxalq təşkilatlara, dünya ictimaiyyətinə vaxtında lazımı məlumat verməmiş, həyəcan təbili çalmamış, əksinə, xalqın qəzəbindən və haki-

miyyəti itirəcəklərindən qorxaraq əsl həqiqəti xalqdan gizlətməmişlər. Müxalifətdə olan qüvvələr isə həmin dövrdə ümumxalq müsibətindən hakimiyyətə gəlmək üçün əlverişli vasitə kimi istifadə etmişdilər. Yalnız ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ali hakimiyyətə qayıdışından sonra bu qanlı cinayət siyasi-hüquqi qiymətini almış, onun dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən soyqırımını kimi tanınması üçün tədbirlər görmüşdür.

Hazırda Azərbaycan rəhbərliyi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həlli, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpası, qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qaytarılması uğrunda ardıcıl səylər göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar, aparıcı dövlətlər münaqişəsinin kökləri, səbəbləri və nəticələri barədə getdikcə daha artıq məlumatlandırılır, Azərbaycanın ədalətli mövqeyini etiraf edirlər. Bu gün Xocalı faciəsi dünyanın böyük dövlətlərinin parlamentlərində müzakirəyə çıxarılır, onun təfərrüatları ictimaiyyətə açıqlanır. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar, nüfuzlu dövlətlərin rəhbərləri, parlamentləri tərəfindən Ermənistanın işğalçı, təcavüzkar dövlət olduğu təsdiq edilir, ondan işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərini geri qaytarmaq tələb olunur.

Xocalı faciəsindən keçən illərin təcrübəsi göstərdi ki, xalqımız, ölkə ictimaiyyəti ayıq-sayıq ol-

malı, dezinformasiya və təxribat sahəsində böyük təcrübəsi olan ermənilərin planlarını daim ifşa etməlidir. Ermənistan dövlətinin və erməni millətçilərinin Qafqaz bölgəsində həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının bəşəriyyət üçün təhlükəsi açılib göstərilmişdir. Bu sahədə bizim görəcəyimiz işlər çoxdur. Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması daha səmərəli və ardıcıl aparılmalıdır. Xarici ölkələrdə getdikcə öz mövqelərini gücləndirən soydaşlarımız da bu işdə yaxından iştirak etməli, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında törətdikləri Xocalı soyqırımını kimi hadisələrə yaşadıkları dövlətlərdə lazımı qiymət verilməsinə çalışmalıdır. Düşünürəm ki, müstəqil, güclü və demokratik Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və getdikcə inkişaf etməsi Xocalı şəhidlərinin ruhuna təsəlli ola bilər.

Bir daha Xocalı qəhrəmanlarının və şəhidlərinin əziz xatirəsini dərin hüznə yad edir, onlara Allahdan rəhmət diləyirik, xalqımıza başsağlığı verirəm.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 23 fevral 2005-ci il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının
15-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan
xalqına müraciətindən:**

«Azərbaycan hökuməti erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Məqsədimiz tarixi ədalətin bərpasına nail olmaq, cinayətkarları ifşa etmək və onları dünya ictimaiyyətinin mühakiməsinə verməkdir. Ona görə də erməni şovinist millətçilərinin həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının dünya üçün təhlükəsi açılib göstərməlidir. Bu, qəhrəman Xocalı şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuzdur».

«Biz mübarizədə öz gücümüzə, potensialımıza, beynəlxalq hüquqa, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə arxalanırıq. Bu kədərli anın günlərində Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının əziz xatirəsini ehtiramla yad edərək, Allahdan onlara rəhmət diləyir, yaxınlarına, bütün xalqımıza dərin hüznə başsağlığı verirəm».

Xocalı soyqırımı Konqresdə müzakirə edilib. Amerikalı kongresmenlər ermənilərin törətdiyi soyqırımı barbarlıq adlandıırıblar

XX əsrin ən böyük faciələrindən sayılan Xocalı soyqırımının 16-cı ildönümü ABŞ Konqresində də anılıb. Nümayəndələr Palatasının Azərbaycan üzrə işçi qrupunun həmsədri Soloman Ortis və qrupun üzvü Virciniya Foks ölkəmizin tarixinə qanlı hərf-lərlə yazılan bu faciə ilə bağlı bəyanatlarla çıxış ediblər. Demokrat S.Ortis faciənin tarixi ilə bağlı məlumat verərək, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Xocalı şəhərinin erməni qüvvələri tərəfindən dağıdıldığını diqqətə çatdırıb. Konqresmen hücumun acınacaqlı faktları barədə söz açaraq Xocalıda qətlə yetirilən 613 nəfərdən 106-sının qadın, 63-nün uşaq olduğunu xatırladı. Bundan başqa, 56 nəfər xocalılı xüsusi qəddarlıqla və işgəncə ilə öldürüldülər. Faciə vaxtı 1275 nəfər isə əsir götürülüb, 150 nəfər itkin düşüb, 487 nəfər, onlardan 76-sı azsaylı olmaq şərti ilə əlilə çevrilib. O cümlədən 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini itirib, 130-u isə ən azı bir valideyndən məhrum olub. Solomon Ortis Xocalı cinayətinə görə indiyədək heç kimin məsuliyyət

yətə cəlb olunmadığını və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ də həll edilmədiyini bildirib.

Şimali Karolina ştatının Konqresdəki təmsilçisi respublikaçı Virciniya Foks isə Somali, Ruanda, Kamboca, Bosniya və Darfurda baş verən faciəvi hadisələrə Konqresin diqqətini cəlb etdiyi halda, 1992-ci ildə Qafqazda baş verənlərdən az insanın xəbərdar olduğunu söyləyib. Onun sözlərinə görə, üstündən 16 il keçəndən sonra belə «Xocalı» sözü Azərbaycan xalqı və bütün bölgə üçün ağırlı və kədərli xatirələrlə bağlıdır. O, ABŞ-ın «Human Rayts Votc», Rusiyanın «Memorial» insan haqları təşkilatlarının hesabatlarına, həmçinin beynəlxalq KİV-lərin o zaman yazdıqlarına istinad edib. Xanım Foks 1993-cü ilin 29 noyabrında ABŞ hökumətinin yüksək səviyyəli rəsmisinin erməni işğalının nəticələrinə dair «Nyusuik» jurnalındakı aşağıdakı sitatını xatırladı: «Hazırda gördüklərimiz qarşılıqları gələn hər bir kəndin sistematik olaraq dağıdılmasıdır. Bu barbarlıqdır».

Solomon Ortis də Xocalı qırğınına ayrıca hal kimi baxmağın tərəfdarı olmadığını dilə gətirib. Onun fikrincə, Xocalı şəhərində baş verənlər erməni hərbi qüvvələrinin Dağlıq Qarabağ müharibəsi boyu dağıdıcı əməllərinə xas hərəkətlər olub.

Azərbaycan üzrə işçi qrupunun həmsədri Ortis Ermənistan ilə Azərbaycan arasında davam edən 14

illik atəşkəs dövründə erməni hərbi qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərini tərk etmədiyini deyib: «Sülh danışıqları prosesi tezləşdirilməlidir. Əks təqdirdə, status-kvonun saxlanması baha başa gələr. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli regional təhlükəsizlik və iqtisadi artımı təmin edə bilər».

ABŞ Konqresinin üzvləri beynəlxalq ictimaiyyəti Xocalı qırğınına müvafiq münasibət bildirməyə, azərbaycanlılara qoşularaq bu faciəni anmağa çağırıb. Onlar dünya ictimaiyyətinin Xocalı haqqında əsl həqiqətləri bilməli və xatırlamalı olduğunu vurğulayıblar.

ABŞ Konqresinin üzvləri Solomon Ortis və Vircinia Foks Xocalı soyqırımının 16-cı ildönümü ilə bağlı Nümayəndələr Palatasının spikeri Nensi Pellosiyə müraciət ünvanlayıblar.

Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin

B Ə Y A N A T I

Bu il fevralın 26-da Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində azərbaycanlıların soyqırımının 15 ili tamam olur. Bu hüznü günlərdə Azərbaycan xalqı davakar erməni millətçilərinin vəhşiliyinin qurbanı olmuş günahsız insanların əziz xatirəsini ehtiramla yad edir.

Xocalı Azərbaycan xalqı üçün qəddarlıq və cəzasızlıq rəmzinə çevrilmişdir. Dinc əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri olmaqla, XX əsrin Xatın, Lidiçe, Babi Yar kimi dəhşətli faciələri ilə bir sırada dayanır.

Xocalı soyqırımı Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədilə Ermənistan Respublikasının apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətlisidir. Bundan əvvəl azərbaycanlılar yaşayan İmarət - Qərvənd, Tuğ, Səlakətin, Axullu, Xocavənd, Cəmilli, Nəbilər, Meşəli, Həsənabad, Kərkica-

han, Qaybalı, Malıbəyli, Yuxarı və Aşağı Quşçular, Qaradağlı kəndlərinin işğalı zamanı həmin yaşayış məntəqələri əhalisinin bir hissəsi xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdir.

Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadıkları ikinci böyük yaşayış məntəqəsi olan Xocalı Ermənistan hərbi birləşmələrinin növbəti hədəfi idi. Şəhərdə 7 min nəfərədək adam yaşayırdı. Ermənistan Respublikasındakı ata-baba torpaqlarından zorla qovulub didərgin salınmış azərbaycanlıların bir hissəsi və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş Məhsəti türklərinin 54 ailəsi də burada məskunlaşmışdı.

Xocalı şəhərinin yer üzündən silinməsi və əhalisinin kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi planı qabaqcadan hazırlanmışdı. Davakar erməni millətçiləri kütləvi informasiya vasitələrində, mitinqlərdə azərbaycanlıların kütləvi məhvini təşkil etməyə çağırışlar edirdilər.

1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadaya alınmışdı. Xocalının xarici aləmlə əlaqəsi ancaq radiotelefon və mülki vertolyotlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. 1992-ci il yanvarın 28-də Azərbaycan Hava Yolları Dövlət Konserminə məxsus Mİ-8 markalı mülki vertolyot Dağlıq Qarabağ səmasında erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vurulmuş, vertolyotun sənişinləri olan 47 azərbaycanlı həlak olmuşdur.

Bundan sonra şəhərlə hava əlaqəsi də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi verilməsinin qarşısı alınmışdı. Şəhəri yalnız atıcı silahları olan yerli özünümüdafiə dəstələri qoruyurdu. Əlbəttə, bu qüvvələr ən müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş silahlı birləşmələrə müqavimət göstərməyə qadir deyildir.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq, Xocalı Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən tam mühasirəyə alınmışdı. Dinc sakinlərin dəstələr halında və ya təklikdə mühasirədən çıxmaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlərin qarşısı alınır.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıya hücum başlandı. Hücumda Ermənistan Respublikasının hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş Sovet Ordusunun Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayı iştirak edirdi. Heç bir hərbi zərurət olmadan şəhər bir neçə saatin içərisində yerlə-yeksan edildi. Xocalı sakini olan 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın işgəncə ilə öldürüldü. 8 ailə bütünlüklə məhv edildi. 487 nəfər şikəst edildi. 1275 sakin – qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək, ağlasıgmaz təhqirlərə, zülmə və həqarətə məruz qaldılar. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadın və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Beləliklə, son yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslinin milli müstəsnalıq, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilməsi nəticə etibarilə, XX əsrin sonlarında sivil dünyanın gözü qarşısında Xocalı soyqırımını kimi qanlı faciənin baş verməsinə gətirib çıxarmışdır.

Xocalı şəhərində törədilmiş müdhiş cinayətlərin xarakteri və miqyası bu soyqırımını aktının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş «Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyasında ifadə olunmuş tərifi tam uyğun gəldiyini sübut edir. Qabaqcadan planlaşdırılmış kütləvi və amansız qırğın aktı həmin ərazidə yaşayan insanları məhz azərbaycanlı olduqlarına görə tamamilə məhv etmək niyyəti ilə törədilmişdir. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar. Yanan şəhərdən qaçıb xilas olmaq istəyən insanlara aman verilməmiş, dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Məlum olduğu kimi, məhdud coğrafi zonada oxşar əməllərin törədilməsi üçün Beynəlxalq Cına-

yət Tribunalı tərəfindən soyqırımı aktı kimi tövsiyə edilmişdir.

Xocalı şəhərinə hücum əməliyyatına 366-cı alayın zabitləri Seyran Ohanyan (hazırda – işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində Ermənistan Respublikasının yaratdığı oyuncaq qurumun «müdafiə naziri»), Yevgeni Nabokix, Valeri Çitçyan rəhbərlik etmişlər. Dinc əhaliyə qarşı soyqırımı cinayətlərində fəal iştirak etmiş alayın hərbi qulluqçularının, habelə digər şəxslərin bir qisminin adları bu gün Azərbaycan tərəfinə məlumdur.

Xocalı şəhərində hərbi əməliyyatdan sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izlərini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstana aparılmış, bu zaman hərbi texnikanın böyük hissəsi erməni birləşmələrinə təhvil verilmiş və azərbaycanlı əhaliyə qarşı sonrakı cinayət əməllərində istifadə edilmişdir.

Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırım aktı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsini təşkil etmişdir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi doğma torpağının müdafiəsinə qalxmış dinc əhalini qorxudub, onun mübarizə əzmini qırmaq, eyni zamanda, ölkədə siyasi vəziyyəti qarışdıraraq, Azərbaycan torpağının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə,

bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı faciəsindən sonra tezliklə özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış və ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutmuş erməni hərbcilərini və onların havadarlarını təmizə çıxarmaq üçün aparılan təbliğat kampaniyası bu gün də ara vermir. İddia olunur ki, guya Xocalıya hücum şəhərdəki atəş nöqtələrini məhv etmək məqsədilə həyata keçirilmiş, bu zaman dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılıq əməlinə yol verilməmişdir. Üzdənirəq təbliğatçıların dediklərindən az qala belə çıxır ki, guya Xocalıda azərbaycanlılar bir-birini, sonra da özlərini işgəncə ilə qətlə yetirmişlər. Bəzən onların həyasızlığı elə həddə çatır ki, Xocalı şəhərində lentə alınmış və ya təsvirləri götürülmüş qanlı qırğın səhnələrini beynəlxalq ictimaiyyətə azərbaycanlıların ermənilərə qarşı cinayət əməlləri kimi təqdim edirlər.

Yalançı erməni təbliğatının miqyası ildən-ildə daha da genişləndirilir. Erməni millətçiləri qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırım və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün hər vasitədən

istifadə edərək, guya 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmaların beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmasına cəhdlər göstərilir. Həm də bu cəhdlər bir sıra hallarda müəlliflərinə çirkli siyasi «dividentlər» gətirir. Xocalı faciəsi kimi real soyqırım aktına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinin təsir altına düşərək, yaxud siyasi konyukturaya əsaslanaraq erməni soyqırımını əfsanəsinə müzakirə mövzusunda çevirməsi, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz aktlar qəbul etməsi yalnız təəssüf hissi doğurur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hesab edir ki, Xocalı soyqırımını unudulmamalı, dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquqi qiymətini almalıdır. Faciənin ideoloqları, təşkilatçıları və icraçıları yaxalanaraq layiq olduqları cəzalara çətdirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropa İttifaqına, İslam Konfransı Təşkilatına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, digər beynəlxalq təşkilatlara, dünya ölkələrinin parlamentlərinə və hökumətlərinə müraciət edir ki, erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını tanısınlar və pisləsinlər, gələcəkdə bu cür cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görsünlər, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq

Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn hamı ilə qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə, xüsusən onların arasında təməl rolunu oynayan dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsiplərinə əsasən sülh yolu ilə həllinə kömək göstərsinlər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrin həyata keçirilməsini tələb edir, ATƏT-in Budapeşt, Lissabon və İstanbul sammitlərinin qərarları və yekun sənədləri, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1416 sayılı qətnaməsi əsasında Dağlıq Qarabağ problemini həll etməyə çağırır.

Azərbaycan parlamenti erməni tərəfini sülh prosesində konstruktiv mövqe tutmağa, silahlı qüvvələrini işğal olunmuş torpaqlardan geri çəkməyə, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü tanımağa çağırır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının suveren iradəsini ifadə edərək bir daha bildirir ki, Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin bir hissəsində suverenliyinin qəsb edilməsinə, əzəli torpaqlarının quldurcasına zəbt edilməsinə və qoparılmasına heç zaman razı ola bilməz və mövcud imkanların hamısından istifadə edərək, ərazi

bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Bəyanat Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2007-ci il 27 fevral tarixli iclasında qəbul edilmişdir.

Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü münasibətilə Xocalı əhalisinin dünya dövlətlərinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına

MÜRACİƏTİ

Biz – 1992-ci il fevralın 26-da Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Xocalı şəhərində erməni millətçiləri tərəfindən törədilmiş soyqırımının möcüzə nəticəsində sağ qalmış şahidləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatlarına, Avropa Şurasına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, eyni zamanda, dünyanın bütün mütərəqqi ictimaiyyətinə növbəti dəfə böyük ümidlərlə müraciət edir, Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət verilməsi zərurətini bir daha sivilizasiyalı beynəlxalq aləmin nəzərinə çatdırırıq.

İrandan Azərbaycana köçmələrinin 150 illiyi münasibətilə 1978-ci ildə Dağlıq Qarabağda abidə ucaltmış ermənilərin millətçi və ekstremist dairələri tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına xəyali «böyük Ermənistan» ideyasını reallaşdırmaq məqsədi ilə son iki əsrdə xarici havadarlarının köməyi ilə Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətini ardıcıl həyata keçirmiş, bu məkrli məqsədə çatmaq üçün zaman-zaman

çoxsaylı terror aksiyaları və kütləvi qırğınlar, deportasiya və soyqırımı kimi bəşəri cinayətlər törətmişlər.

Çoxsaylı tarixi sənədlər şahidlik edir ki, 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953-cü illərdə Qafqazda öz tarixi ərazilərində etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinə məruz qalan yüz minlərlə azərbaycanlı kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş və dədə-baba torpaqlarından didərgin salınmışdır.

1988-1989-cu illərdə Ermənistanda öz tarixi-etnik torpaqlarında yaşayan 250 mindən artıq azərbaycanlı son nəfərinə kimi deportasiya edilmiş bu qanlı aksiya zamanı yüzlərlə günahsız insan – qocalar, qadınlar, uşaqlar vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Nəticədə Ermənistan erməni millətçilərinin illərlə arzusunda olduqları monoetnik dövlətə çevrilmişdir.

1988-ci ildən etibarən Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız iddiaları yenidən baş qaldırmış, bu məqsədlə Dağlıq Qarabağda heç bir tarixi, siyasi, etnik əsası olmayan erməni separatizminə rəvac verilmişdir. Artıq 20 ilə yaxındır ki, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi, o cümlədən Dağlıq Qarabağ inzi-bati-ərazi bölgüsünə daxil olmayan və 1990-cı illərin əvvəllərində bütünlüklə, azərbaycanlıların yaşamış olduqları 7 rayon Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. 1 milyondan artıq azərbaycanlı öz əzəli yurdlarından vəhşicəsinə qovulmuş, on minlərlə adam qətlə yetirilmiş və şikəst edilmişdir.

İndiyədək erməni girovluğundan 1400-ə yaxın azərbaycanlı azad edilsə də, Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın həbs düşərgələrində ağılasığmaz təhqir və işgəncələrdən əziyyət çəkən 4 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşının taleyi hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır. İşğal zonasında yüzlərlə şəhər və kənd, minlərlə ictimai-mədəni tikili, təhsil və səhiyyə müəssisələri, tarixi-mədəniyyət abidələri, muzeylər, məscidlər, müqəddəs sitayiş yerləri, qəbiristanlıqlar yerlə-yeksan edilərək, misli görünməmiş vandalizmə məruz qalmışdır.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Qarabağın Kərkicahan, Meşəli, Quşçular, Qaradağlı, Ağdam və s. kimi azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində erməni silahlarının törətdikləri kütləvi qırğınlar, Bakıda və digər şəhərlərimizdə həyata keçirilmiş qanlı terror aksiyaları, nəhayət, Xocalı soyqırımı «məzlum və əzabkeş erməni» vicdanında əbədi qara ləkə kimi yaşayacaq tarixi cinayətlərdir.

Acı təəssüf hissi ilə diqqətinizə çatdırırıq ki, XX əsrin ən dəhşətli faciələri hesab olunan Xatın, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi kimi fəlakətləri sırasına 1992-ci il fevralın 26-da törədilmiş Xocalı soyqırımı da əlavə olunmuşdur.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı birləşmələri keçmiş SSRİ-yə məxsus olan və o dövrdə Dağlıq Qarabağın Xankəndi

(Stepanakert) şəhərində yerləşən 366-cı alayın bilavasitə iştirakı ilə yeddi min nəfərə qədər azərbaycanlı əhalisinin yaşadığı Xocalı şəhərinə 5 istiqamətdən hücum etdilər (hücum zamanı şəhərdə 3 minə yaxın adam qalmışdı). Həmin vaxta qədər Xocalı şəhəri artıq dörd aydan çox idi ki, tam mühasirə vəziyyətində saxlanılır, əhali tibbi xidmət və ərzaq sərindən ciddi əziyyət çəkirdi. Şəhərdə çoxlu sayda xəstələr, yaralılar, qocalar, qadınlar və uşaqlar var idi.

Həmin gecə Xocalı şəhəri yerlə-yeksan edildi. Əliyalın dinc mülki əhali kütləvi qətlə məruz qaldı – uşaqlar, qadınlar, qocalar, xəstələr ağlasığmaz vəhşiliklə məhv edildi. Erməni millətçiləri XX əsrin sonlarında sivilizasiyalı bəşəriyyət üçün üzqaralığı olan növbəti tarixi cinayəti - Xocalı soyqırımını törətdilər. Bu vəhşi aksiyada məqsəd şəhərin bütün əhalisini məhv etmək idi. Ancaq sırf təsadüflər nəticəsində xeyli Xocalı sakini tarixə şahidlik etmək üçün sağ qaldı.

Xocalı soyqırımını nəticəsində 613 nəfər məhv edildi, 1275 nəfər din sakin girov götürüldü. Onlardan 150 nəfərin taleyi bu gün də məlum deyil. Faciə nəticəsində 1000-dən artıq dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst oldu. Qətlə yetirilənlərin 106 nəfəri qadın, 83 nəfəri azyaşlı uşaq, 70 nəfəri ahıl qoca idi. Şikəst olanların 76 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış oğlanlar və qızlardır.

Bu hərbi-siyasi cinayət nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideyni, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir. Şəhid olanlardan 56 nəfəri xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırılmış, başlarının dərisi soyulmuş, başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarnı süngü ilə deşik-deşik edilmişdir.

Təsəvvür etmək belə çətinidir ki, tarixdə analoqu olmayan bu cür qəddarlıq və vəhşilik insan tərəfindən həyata keçirilmiş, XX əsrin sonunda, dünyanın gözü qarşısında baş vermişdir! Ancaq dünya bilib ağah olmalıdır: təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş bu tarixi cinayətin təşkilatçısı özünü bütün dünyaya «əzabkeş və məzlum» millət obrazında təqdim edən davakar erməni millətçiliyidir. Artıq 19 ildir ki, məcburi köçkünlük həyatı yaşayan biz xocalılar dünyanın bütün sülhsevər xalqlarına, beynəlxalq təşkilatlara ürəkağrısı ilə, eyni zamanda, böyük ümidlərlə müraciət edirik. İnanırıq ki, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar olan BMT, AŞ və ATƏT, sülhsevər qüdrətli ölkələr beynəlxalq hüquqa və bəşəri dəyərlərə məhəl qoymayan təcavüzkar bir dövləti – Ermənistanı haqq-ədalət prinsipləri ilə yaşamağa və qonşu dövlətlərlə sivil münasibətlər qurmağa məcbur edəcəkdir!

İşğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarından erməni silahlı qüvvələrinin qeyd-şərtsiz çıxarılması barədə

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsinin bu günədək icra edilməməsi, ilk növbədə, həmin təşkilatın nüfuzuna ciddi zərbə və beynəlxalq aləmə meydan oxumaqdır.

Bu münaqişənin nizama salınmasında Azərbaycan dövlətinin haqlı və ədalətli mövqeyini, eyni zamanda, aparıcı dünya dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatların sülhyaratma söylərini dəstəkləməklə, Ermənistanın beynəlxalq hüququnu təməl prinsiplərinə zidd olan təcavüzkar siyasi xəttini təkcə regionda deyil, bütün dünyada sülh və əmin-amanlıq üçün ciddi təhlükə hesab edirik. Bu, labüd gerçəkliyə mütərəqqi beynəlxalq ictimaiyyət laqeyd qalmamalıdır.

Bir daha əmin olduğumuzu bildiririk ki, dünya birliyi tərəfindən ədalətli və obyektiv mövqe nümayiş etdiriləcək, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünə birmənalı qiymət verilərək ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunacaq, bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün öz dədə-baba yurdlarına qayıdacaqdır.

Müraciət Xocalı məcburi köçkünlərinin Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində keçirilmiş ümumi toplantısında qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası, 3 fevral 2011-ci il

Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

S Ə R Ə N C A M I

Azərbaycan xalqının tarixinə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı faciəsi kimi daxil olmuşdur. Ermənistan silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq, keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motorcu alayının şəxsi heyətinin iştirakı ilə yatan şəhərə hücum edərək azərbaycanlılara qarşı soyqırım aktını törətmişlər.

Bu hərbi təcavüz zamanı Xocalı ağır hərbi texnikadan şiddətli atəşlər nəticəsində darmadağın edilmiş, dinc sakinlərə amansızcasına divan tutulmuşdur. Bir neçə saat ərzində 613 soydaşımız, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq və 70 qoca xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, meyitlər üzərində təhqir edici hərəkətlərə yol verilmişdir. Həmin kütləvi qırğın həyata keçirilərkən 8 ailənin həyatına son qoyulmuş, 25 uşaq hər iki valideynindən, 130 uşaq isə valideynlərinin birindən məhrum edilmiş, 487 dinc Xocalı ağır yaralanmış və 1275 nəfər girov götürül-

müşdür. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin taleyi indiyədək məlum deyil.

Qanlı Xocalı qırğını törətməklə Dağlıq Qarabağın hüdudlarından kənara çıxan Ermənistan Azərbaycanla qarşı genişmiqyaslı təcavüzə başladı. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı 20 min vətəndaşımız öldürüldü, 50 min nəfərdən çox adam yaralandı və əlil oldu, ölkəmizin ərazisinin 20 faizi işğal edildi. Xalqımız misli görünməyən humanitar fəlakətlə üz-üzə qaldı.

Birləşmiş Millətlər Təhlükəsizlik Şurasının, Avropa Parlament Assambleyasının və bir sıra beynəlxalq qurumların Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması və problemin ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində obyektiv həllini tapmasına dair qətnamə və qərarlarına baxmayaraq, bu günə qədər ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlar heç bir nəticə verməmişdir.

Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinist dairələrinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır.

Xocalı soyqırımını zamanı qətlə yetirilmiş həmvətənlərimizin xatirəsinə faciənin iyirminci ildönümü ərəfəsində dərin hüznə bir daha yad edərək və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb onun həyata keçirilməsini təmin etsin.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 17 yanvar 2012-ci il

ÖN SÖZ

Bakı ilə Xocalı arasında məsafə 375 km-dir. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə aeroport da Xocalıdadır.

Xocalı əhalinin tarixən məskunlaşdığı yerdir və qədim tarixi adibələr indiyə qədər qalmaqdadır. Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid dəfn abidələri – daş qutular, kurqanlar və nekroloqlar tapılmışdır. Həmçinin burada arxitektura abidələr – dairəvi qəbr (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılmışdır. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarinin (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır.

Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi.

Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 məhsəti-türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş azərbaycanlıların bəziləri şəhərdə məskunlaşmışdır.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-da avtomobil əlaqəsi kəsilmiş və yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvarın 28-də gəlmişdi. Şuşa şəhərinin səmasında mülki vertolyotun vurulması və nəticədə 40 nəfərin həlakından sonra isə bu əlaqə də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik verilmirdi. Şəhər ancaq əhalinin qəhrəmanlığı və müdafiəçilərin cəsurluğu sayəsində yaşayır və müdafiə olunurdu. Şəhərin müdafiəsi əsasən atıcı silahlarla silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsi, milis və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmışdı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı.

Xocalı 1991-ci ilin payızından erməni silahlı dəstələri tərəfindən əsasən blokadaya alınmışdı, Dağlıq Qarabağdan daxili qoşunlar çıxarılandan sonra isə tam blokadada idi. 1992-ci ilin yanvarından Xocalıya elektrik enerjisi verilmirdi.

1992-ci il fevralın 25-də Xocalıya erməni silahlı dəstələrinin hücumu başlandı.

Hücumda zirehli texnikanın – zirehli maşınların, piyadaların döyüş maşınlarının və tankların dəstəyi ilə Artsaxın Milli Azadlıq Ordusunun (AMAO) hissələri iştirak edirdi.

Xocalı fevralın 25-də saat 23-dən toplardan atəşə tutulmağa başlanmışdır. İlk növbədə yaşayış massivində yerləşən kazarma və müdafiə nöqtələri dağıdılmışdı. Piyada hissələri şəhərə fevralın 26-sı saat 1-4 arası girmişdir.

Sonuncu müdafiə nöqtəsi saat 7-də məhv edilmişdir. Şəhərin gülləboranı nəticəsində dinc əhalinin müəyyənləşdirilməmiş miqdarda əmlakı dağılmışdır.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşdirilmiş 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini zəbt etdi. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam çağından şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlamışdır. Nəticədə şəhərdə yanğınlar baş vermiş və fevralın 26-sı səhər saat 5 radələrində şəhər tam alova bürünmüşdür. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk

etməyə məcbur olmuşdur. Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə-yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hərbciləri dinc əhaliyə divan tutdular.

Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından, əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur olmuşdu. Tezliklə aydın olmuşdur ki, bu, məkrli hiylə imiş. Naxçevanik kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısı erməni silahlı dəstələri tərəfindən kəsilmiş və onlar gülləborana tutulmuşlar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçevanik düzündə erməni silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edilmişdir.

Şəhər erməni silahlı dəstələri tərəfindən zəbt ediləndə, orada 300 dinc əhali, o cümlədən 86 məshəti-türkü qalmışdı. Hər iki tərəfdən alınmış məlumata əsasən, 1992-ci il martın 3-nə Azərbaycan tərəfinə 700-dən artıq şəhərdə və Ağdam yolunda əsir götürülmüş Xocalı sakini təhvil verilmişdir. Onların əsas hissəsini qadınlar və uşaqlar təşkil edirdi. Bu faciə nəticəsində 613 nəfər şəhid oldu.

Şəhərdən qaçan Xocalı sakinləri hətta zəruri əşyaları belə götürə bilməmişdilər. Erməni silahlı qüvvələrinin Xocalıdan çıxardıqları sakinlər də əmlaklarından heç nə götürməmişdilər. Memorialın müşahidəçiləri şəhərdə azğın, heç nə ilə qarşısı alınmayan soyğunçuluğun şahidi olmuşlar. Şəhərdə qalan əm-

lak Xankəndi və yaxınlıqdakı yaşayış məntəqələrinin əhalisi tərəfindən daşınırdı. Çox evlərin darvazalarında onların yeni sahiblərinin adları yazılmışdır.

Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər vertolyotlarla, ağ geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənmiş insanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlər olan qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların həlak olduğu yerə çata bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - düzənlik cəsədlərlə dolu idi. İkinci vertolyotun havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunmuşdur. Meyitlərin skalplarının götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi (Parlament) hər il fevralın 26-sı "Xocalı soyqırımını günü" elan etmişdir. Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini yad edir.

SOYQIRIM NƏDİR?

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Xocalıda, Zəngəzurdə, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Heydər ƏLİYEV

Ümumiyyətlə, soyqırım nədir? Beynəlxalq hüquq sənədlərində bu anlayış öz əksini necə tapmışdır və bunu Azərbaycan tarixinin hər hansı dövrünə hansı əsaslarla aid etmək olar?

Əvvəlcə soyqırımın nə olduğunu, onun müasir dünyamızın leksikonundakı tərifini dəqiqləşdirmək lazımdır. Müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə soyqırım *bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədar olaraq məqsədli şəkildə yox edilməsi prosesidir*. Bu prosesin hər hansı ölkənin hökuməti tərəfindən həyata keçirilməsi əsas şərt olaraq qəbul edilir. Ümumiyyətlə, *«Soyqırım hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini mənsubiyyətə görə,*

hər hansı bir xalqın və etnik qrupun qəsdən məhv edilməsi məqsədini güdən hərəkətə deyilir».

Soyqırım hərəkatını müəyyən edən bütün bu hallara Azərbaycan xalqının XX əsr tarixində dəfələrlə rast gəlinir. Bu ağır və qeyri-insani hərəkatı törətməkdə *erməni şovinistlərinin son məqsədi nədir?* Bu əsas suala cavab vermək üçün tarixi faktlara dönə-dönə müraciət etmək lazımdır. Artıq indi inkaredilməz bir həqiqətdir ki, ermənilər ta qədim zamanlardan tarixin bütün mərhələlərində azərbaycanlılara və türklərə qarşı xəyanət və düşmənçilik mövqeyi tutmuşlar.

Rus alimi Viktor Semyonovun «Orta əsrlər tarixi» əsərində qeyd etdiyi kimi, XI-XIII əsrlərdə Roma papalarının çağırışı ilə İsa peyğəmbərin xilas edilməsi pərdəsi altında türklərə qarşı təşkil edilən xaç yürüşlərinin əsas bələdçiləri yenə də ermənilər olmuşdur. Uzun müddət Səfəvi və Osmanlı imperiyaları kimi qüvvətli dövlətlərin təbələri sayılan bu bədnam kütlə xəyanət üçün fürsət axtarırdı.

Vaxtilə faşistlərin yəhudilərə, Bosniya-Herseqovində serblərin, Azərbaycanda isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım faciələri dedikdə hər kəsə yaxşı bəlli olan tarixi ardıcılıq yada düşür: 1905-1907-ci (çar Rusiyası zamanı), 1915-1918-1920-ci (əsasən, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü), 1948-1953-cü (SSRİ dövrü, deportasiya), 1988-ci ildən bəri (SSRİ-nin dağılması və müstəqil

Azərbaycan Respublikasının mövcud olduğu dövr), 1992-ci (Xocalı və başqa yerlərdə məqsədli erməni dövləti tərəfindən həyata keçirilən qırğını soyqırım adlandırmaq olar). İndi diqqət yetirək: tarixdən məlum olan hansı soyqırım hadisəsində belə bir vəziyyət müşahidə olunur? Demək olar ki, heç birində. Azərbaycan faktiki olaraq soyqırım tarixində ümumi qanunauyğunluqlardan kənara çıxır. Buradan aydın olur ki, zaman, faktiki şərait, siyasi mühit dəyişmiş, lakin ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti dəyişməmişdir. Bəzən cəmiyyətdə elə təsəvvür yaranır ki, bu məsələ yalnız tarixçilərin işidir. *Əslində, belə deyil, soyqırımla bağlı məsələlər tarixçilərin, psixoloqların, hüquqşünasların, hərbiçilərin və bir sıra digər sahələr üzrə mütəxəssislərin iştirakı ilə araşdırılmalıdır.* Aşkara çıxan acı həqiqət ondan ibarətdir ki, Azərbaycan bir əsrdə onun varlığına qarşı yönəlmiş soyqırım kimi dəhşətli faciəni önləməyə hazır olmamışdır. Soyqırım faciələrinin yeni səhifəsinin yazıldığı bu günlərdə, qanlı qırğınlarla bağlı ümummillə düşüncə necədir? Deməli, soyqırım faktının etirafından yeni bir səviyyəyə keçmək vaxtı çatmışdır.

Məlumdur ki, 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatında «Soyqırım Bəyannaməsi» adlanan sənəd qəbul edilmişdir. Dünyanın müxtəlif ölkələri BMT-nin Soyqırım Bəyannaməsini imzalamışlar. Bu

bəyannaməni 1950-ci ildə Türkiyə dövləti də imzalamış və ondan gələn məsuliyyəti qəbul etmişdir. Beynəlxalq hüquq normalarına hörmətlə yanaşan Azərbaycanın qanunvericilik orqanının azərbaycanlılara qarşı soyqırım tarixi, onun dərsələrindən çıxış edərək, xalqımıza qarşı soyqırım cinayətləri və onun öyrənilməsi haqqında qanun qəbul etməsi vaxtı çatmamışdırmı?! Azərbaycanın dünyanın müxtəlif dövlətlərinin parlamentlərində soyqırım haqqında qanunlar qəbuluna nail olmasındakı çətinlikləri başa düşmək olar. Lakin Azərbaycanın özündə bu problemə dair hərtərəfli qanunvericilik bazası olmalıdır. Başqa dövlətlərə qanun qəbul etmək daha çox səmərə verə bilər. Diasporu və lobbisi son dövrlərdə formalaşan Azərbaycan üçün bu daha əlverişli, məqsədə tez çatmaq yollarından biri ola bilər. Bunu etiraf etməliyik ki, ermənilər olmayan hadisədən yapışib özlərinə «genosid tarixi» düzəldə, bunu dünyaya qəbul etdirə bildilər. Halbuki ermənilər tərəfindən törədilmiş əsl genosidi biz türklər – Anadolu və Azərbaycan türkləri yaşamışıq. Tarixdə gerçək azərbaycanlı soyqırımı olduğu halda, biz onu dünyaya təqdim edə bilməmişik. Bu bizim səhvlərimizdən biridir. Biz böyük bir zamanı itirmiş, nəticədə uduzmuşuq. Dünyanı indi-indi inandırmağa başlamışıq ki, ermənilər ötən yüzillik boyunca azərbaycanlıları soyqırım və deportasiyalara məruz qoyub. Qara-

bağ savaşı buna əyani sübutdur. Azərbaycana qarşı ərazi iddiası ilə çıxış edib Qarabağı bizdən qoparmağa çalışan ermənilər üçün ta qədimdən XX əsrin axırınadək «məşq meydanı» olub bu diyar. Bədxahlarımız bu müqəddəs diyarın bütövlüyünü heç vaxt görmək istəməyiblər. Əksinə, onun qol budağını kəsə-kəsə, sinəsinə çalın-çarpaz dağlar çəkə-çəkə dilim-dilim doğrayıb, parça-parça qoparmaq istəhası ilə yaşayıblar. Başı bəlalar çəksə də *Ulu Qorqud yurdu öz qürurunu qoruyub. Heç vaxt düşməmə diz çökməyib.*

Bütün bunlara baxmayaraq Gülüstən (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələri Azərbaycan tarixinin qara ləkələridir. Rusiya-İran müharibəsi Gülüstən müqaviləsi ilə nəticələndi. Şimali Azərbaycan Rusiyanın işğalı altına keçdi. 1828-1829-cu illərdə Rusiya-Türkiyə müharibəsi zamanı isə İrəvan və Naxçıvan xanlıqları işğal edildi. Daha sonralar Zaqafqaziya seyminin dağılması, daşnak hökumətinin (1900-cü il) yaranması, İrəvan qəzasının ermənilərə güzəştə gedilməsi və nəhayət 20-ci illərdə Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan ermənilərə muxtariyyət verilməsi Azərbaycan tarixinin qara səhifələridir.

Tarixin qanlı cinayətləri nəticəsində Azərbaycan Cənuba, Şimala, Qərbə bölündü və bir-birindən təcrid olundu. Böyük imperiya – rus çarizmi dövründə müxtəlif istiqamətdən Azərbaycanın köksünə və

kürəyinə zərbələr tuşlandı və din düşmənlərimiz İrandan, Türkiyədən qovulmuş erməniləri qədim türk-oğuz diyarının dilbər guşələrində məskunlaşdırdı. 70 illik Sovet rejimi zamanı ermənilərin əl-qolu daha da açıldı. «Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasına düşdülər.

Xalq yazıçısı mərhum Mirzə İbrahimovun Kremlin iclas salonunda çox yerində dediyi kimi: «Allah bir adamı bədbəxt etmək istəyəndə əvvəlcə onun aqlını alır».

Beləliklə, Azərbaycan ərazisində sığınacaq tapan və əsrlər boyu süfrəmizin nemətləriylə qidalanan daşnaklar qədim türk-oğuz yurdu olan Qərbi Azərbaycanı azərbaycanlısız «Ermənistana» çevirdilər. Əsrin əvvəlindən 90-cı illərədək soydaşlarımızın başına müsibətlər aç-aça bir nəfər kimi deportasiyaya uğratdılar. I Pyotrun rus ordusunun işğalçı yürüşlərini pərdələmək üçün Azərbaycan dilində «Bəyan-namə» nəşr etdirərək Şirvana və Xəzəryanı bölgələrə göndərməsi (15 iyun 1722-ci il), I Pyotrun Azərbaycan torpaqları üzərinə yürüşə başlanması (18 iyun 1722-ci il), Ermənilərin Xəzəryanı bölgələrdə yerləşdirilməsi barədə I Pyotrun fərman verməsi (noyabr 1724), 1800-cü ildə qərbi azərbaycanlıların hissə-hissə talanı, Azərbaycanın Cənuba (Gülüstan, 1813-cü il), Şimala (Türkmənçay, 1828-ci il ermənilərin Qarabağa köçürülməsi) və Qərbə bölünməsi

(Rusiya-Türkiyə müharibəsi, İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının işğalı – 1828-1829-cu il), 1905-1907-ci illərdə ermənilərin Azərbaycanın Bakı, Gəncə, Qarabağ, Naxçıvan, Şirvan, Zəngəzur, İrəvan, Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl, Qaryagin və başqa bölgələrində xeyli azərbaycanlının soyqırımı, ermənilərin Türkiyə və Qafqaz türklərinə qarşı amansız soyqırımı (1890-1920-ci illər), 1918-1920-ci illərdə xalqımıza qarşı törədilən məqsədli soyqırımı (milli hökumətin devrilməsi), 1948-1953-cü illərdə 150 mindən artıq azərbaycanlının sovet hökumətinin göstərişi ilə doğma yurdlarından – indiki Ermənistan ərazisindən Azərbaycana və başqa yerlərə deportasiyası, 1988-ci ildə 200 mindən çox azərbaycanlının Ermənistandan qovulması, Sumqayıt hadisələri (1988-ci il), 20 Yanvar (1990-cı il), Xocalı soyqırımı (1992-ci il), Şuşa (1992-ci il), Laçın (1992-ci il), Kəlbəcər (1993-cü il), Ağdam (1993-cü il), Cəbrayıl (1993-cü il), Füzuli (1993-cü il), Qubadlı (1993-cü il), Zəngilanın (1993-cü il) ermənilər tərəfindən işğalı. Hələ bu azmış kimi, üstəlik dünyaya car da çəkдилər ki, guya «zavallı ermənilər» blokada şəraitində yaşayırlar.

Ermənilərin şovinist ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün erməni xalqının nümayəndəsi Nalbandyan yazır: «**Ay erməni, əgər sən küçədə zəhərli ilan görüb öldürməmisənsə, eybi yoxdur, İlandır... Lakin türk görüb öldürməmisənsə, sat-**

qınsan, xainsən, vicdansızsan, erməni deyilsən, xalqın düşmənisən» (Ermənistan SSR EA-da. «Yeni dünya» qəzeti, 4.8.1995, № 21) (34).

Erməni və Azərbaycan xalqlarını milli ədalətə son qoymağa, sülhə, dostluğa, əmin-amanlığa səsləyənlərin bu qütbündən fərqli olaraq daşnak liderlərindən A.Astvasatryan deyirdi: «**Azərbaycanla qonşu olmaq Ermənistan üçün ən böyük bədbəxtlikdir... Zaqafqaziyada erməni və tatar xalqlarının mənafeyinin üst-üstə düşməsi əsla mümkün deyil. Bu xalqlar öz daxili və xarici siyasətləri baxımından barışmaz düşmənlər kimi qarşı-qarşıya dayanmışlar**».

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla nizama salınması, işğal edilmiş torpaqlarımızın azad olunması istiqamətində ardıcıl, fəal xarici siyasət yürüdülmüşdür. Belə ki, 1994-cü ilin mayın 12-dən etibarən elan olunan atəşkəsin Ermənistanın müdafiə naziri, o, cümlədən DQ ordu komandiri tərəfindən 1994-cü il iyulun 27-də yazılı surətdə təsdiq edilməsi alqışlanır. Belə uzunmüddətli atəşkəsin əldə edilməsi problemin sülh yolu ilə həllində ilkin mərhələ, zəruri siyasi addımdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 18 dekabr 1997-ci il tarixli «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-

etnik torpaqlarından kütləvi deportasiyası haqqında» və 26 mart 1998-ci il tarixli «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» fərmanları Azərbaycan xalqı və dövləti üçün tarixi sənədlərdir.

Azərbaycanlıların soyqırımına əsl hüquqi-siyasi qiyməti ümummilli liderimiz Heydər Əliyev verdi. 1918-ci ilin mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncam erməni millətçilərinin hərəkətlərinə verilən ilk hüquqi-siyasi qiymət idi. 1998-ci il 26 mart tarixli bu sərəncam indiki və gələcək nəsillərin milli yaddaşının formalaşdırılması üçün bir növ proqram sənədidir.

Bu fərmanlarda göstərilir ki, son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində indi azərbaycanlılar Ermənistan adlandırılan ərazidən – min illər boyu öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

Bununla da tarixi hadisələrə düzgün qiymət vermək mümkün olmuş, həmçinin dünya birliyini azərbaycanlı soyqırımı hadisəsi ilə tanış edə bilmiş-

dik. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin bu fərmanı ilə azərbaycanlı soyqırımını dünyanın diqqət mərkəzinə çıxarmağa, bu məsələni müxtəlif səviyyələrdə qaldırmağa geniş imkanlar açıldı. İndi ortada artıq Avropa Şurasında və onun Parlament Assambleyasında, ATƏT-də, BMT-də, digər mötəbər beynəlxalq təşkilatlarda erməni siyasətini neytrallaşdıracaq, Azərbaycan həqiqətlərini göstərə biləcək ciddi bir sənəd var.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin imzaladığı həmin sənəd bir neçə mühüm vəzifəni həll etmək üçün əlimizdə ciddi sənəddir. **Birincisi**, bu sənəd tariximizə düzgün və obyektiv qiymət verilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. **İkincisi**, həmin fərman azərbaycanlı soyqırımını məsələsini dünya siyasəti səviyyəsinə çıxarır və dünyanın bütün mütərəqqi qüvvələrini, türkün dostlarını əsl həqiqətlərlə tanış edir, dünya azərbaycanlılarının bu məsələ ilə bağlı mövqe və baxışlarını konkretləşdirir. **Üçüncüsü**, bu fərman ermənilərin «erməni soyqırımı» məsələsi üzərində qurulmuş təbliğatının effektini azaldır, onların təbliğatını neytrallaşdırır.

Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırım və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən bu tarixi sənəddə 31 mart azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi qeyd olunması təsbitlənmişdir. Ötən dövr ərzində Azərbaycan dövləti tarixi gerçəklikləri,

xalqımızın iki əsr boyu məruz qaldığı soyqırım və etnik təmizlənmənin dəhşətli miqyasını beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq üçün xeyli iş görmüşdür.

Əsasını Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin qoyduğu hərbi islahatların möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilməsi nəticəsində ölkəmizdə ən çətin tapşırığın öhdəsindən inamla gələn peşəkar Azərbaycan Ordusu yaradılmışdır. Göstərilən hərtərəfli diqqət və qayğı nəticəsində hərbi qulluqçuların döyüş ruhu yüksəlmiş, Vətəni qorumaq məsuliyyəti, torpaqlarımızı işğalçılardan təmizləmək qətiyyəti güclənmişdir.

Amma şübhəsiz, görülən işlərlə arxayınlaşmaq da olmaz. Bədnam qonşularımızın saxta «erməni soyqırımı» iddialarının cəfəngiyyət olduğunu sübuta yetirmək üçün sistemli və ardıcıl surətdə iş aparmalıyıq. Tarix boyu xalqımızın başına hansı faciələrin gətirildiyini, çəkdiyimiz müsibətlərin gerçək miqyasını və mahiyyətini ilk növbədə özümüz dərinləndirib dərk etməliyik. Bunun üçünsə, həmin tarixi təkcə 31 mart günü deyil, hər gün xatırlamağa, öyrənməyə və unutmamağa borcluyuq.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələrin həyata keçirilməsini

tələb edir, ATƏT-in Budapeşt, Lissabon və İstanbul sammitlərinin qərarları və yekun sənədləri, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1416 nömrəli qətnaməsi əsasında Dağlıq Qarabağ problemini həll etməyə çağırır.

Müəlliflərdən

XOCALI - sağalmaz yaram mənim

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırım eyni zamanda bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan planetimizdə insanın məskan saldığı ən qədim ocaqlardandır. Azərbaycanın dilbər guşələrindən birində, Qarabağın Dağlıq hissəsində Xocalı adlı bir yaşayış məskəni vardır. Əsrlərin dərinliklərindən gəlirdi onun səsi. Neçə-neçə arxeoloji qazıntılar nəticəsində 6000 il bundan əvvələ aparıb çıxaran sübutlar, dəlillər aşkara çıxarılmışdır.

Xocalı öz abidələrinin növləri, onların xarakterik xüsusiyyətləri və maddi-mədəniyyət qalıqlarının zənginliyi etibarilə hələ keçən əsrdən dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu abidələrlə alman arxeoloqu E.Resler, rus şərqşünası M.Xanikov, ingilis

F. Bayer, fransız A. Berje və başqaları tanış olmuş və oradan tapdıqları əşyaları öz ölkələrinə apararaq, ayrı-ayrı muzeyləri bəzəməyə çalışmışlar.

Azərbaycan alimləri tərəfindən Xocalı abidərinin tədqiqinə 1920-ci illərdə başlanmışdır. Burada ilkin tədqiqat işləri aparmış Azərbaycanın görkəmli alimi Ə. Ələkbərov Xocalı abidələri kompleksini Azərbaycan abidələri haqqında təsəvvür əldə etmək üçün açar adlandırmışdır.

Əsasən eramızdan əvvəl XII-XIII əsrləri əhatə edən Xocalı abidələri kompleksi yaşayış yerlərindən, daş qutu qəbirləri, müxtəlif tipli kurqanlardan, siklop tikililər, kromlexlərdən və menhirlərdən ibarətdir.

Adını çəkdiyimiz mədəniyyətə aid yaşayış yerləri bir qayda olaraq, çay kənarlarında, təbii-coğrafi cəhətdən əlverişli yerlərdə, xüsusilə strateji cəhətdən müdafiəsi qismən asan olan təpələr üzərində Salınırdı. Yaşayış yerlərində evlər əksər hallarda yarımqazma halında olub, yuxarı hissəsi yonulmamış çay daşlarından palçıqla suvamaq yolu ilə tikilirdi. Evlərin əksəriyyəti çoxgözlü olub, bütün tayfa üzvlərinə aid olurdu. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, çox vaxt tayfa evləri uzunsov olub, düzbucaqlı formada inşa edilmişdir. Bəzən uzunluğu 17-18 metr, eni isə 8-10 metr olan bu cür evlər xüsusi ara-kəsmələr vasitəsi ilə bir neçə hissəyə bölünmüşdür.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid abidələrin böyük bir qismini də siklop tikililər təşkil edir. Əsasən yüksək təpələrdə və alçaq dağlarda bina edilmiş bu abidələr yerli əhali tərəfindən hazırda «Qalaça», «Örtük daşı», «Hasar», «Düzülü daş» və s. adlanır. Məlum olmuşdur ki, bu abidələr əsasən eradan əvvəl II minillikdə və I minilliyin əvvəllərində mövcud olmuşdur. Onların dövrü qəti müəyyən edilməssə, lakin onların vəzifəsi, yəni nə məqsədlə tikilməsi hələ də mübahisəlidir. Bəzi alimlər onların yaşayış yeri və ya böyük ticarət yolları üzərində müdafiə məntəqələri, bəziləri siklopların böyük bir qisminin müqəddəs yeri olub, ibadətqah məqsədilə bina edildiyini, bəziləri bağ-bostan yeri olduğunu, daha başqaları isə bu tikililəri köçərilərin mal-qara saxlamaq üçün inşa etdiklərini söyləyirlər. Lakin son tədqiqatların nəticələrindən aydın olmuşdur ki, bütün Kiçik Qafqaz dağlarının köç yolları kənarında inşa edilmiş siklop tikililərin heç də hamısı eyni məqsəd güdməmişdir və başlıca olaraq üç məqsəd daşımışdır: 1) iri ticarət yolları üzərində bu yolları müdafiə etmək məqsədilə; 2) düşmən hücumları zamanı əhalini müvəqqəti mühafizə etmək məqsədilə; 3) müqəddəs yerləri əbədləşdirmək məqsədilə bina edilmişlər.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti sakinlərinin həyat tərzini və mədəni inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün həmin mədəniyyətə məxsus qəbir abidələri və qəbir-

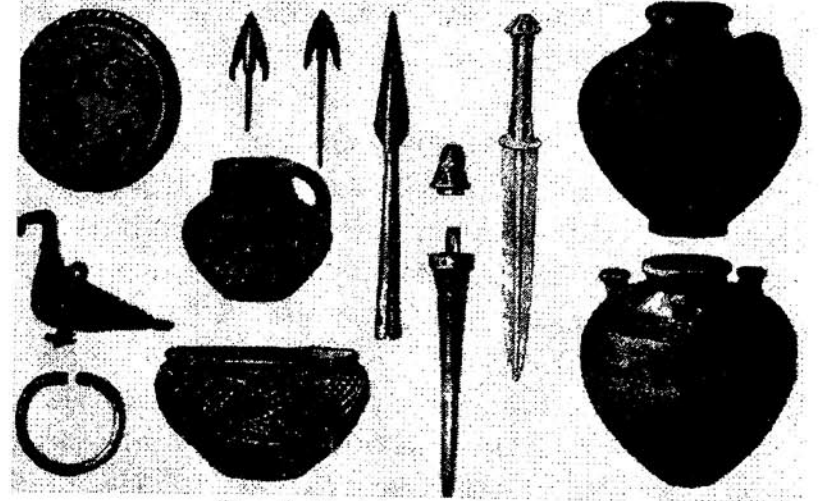
lərdən toplanmış maddi mədəniyyət qalıqları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Arxeoloji tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, bu, mədəniyyət sahiblərinin bir neçə tip qəbir abidəsi olmuşdur ki, onların da böyük bir qrupunu kurqan qəbirləri təşkil edir.

Qarabağ düzlərinin bir növ təbii yaraşığı olan bu kurqanlar müxtəlif quruluşlu və müxtəlif tərkibli hündür təpələrdən ibarət olub, vaxtilə süni surətdə qəbirlərin üstünə tökülmüşdür. Kurqanlar bəzən sadəcə olaraq torpaqdan, yaxud daşdan, bir çox hallarda isə daşla torpağın qarışığından tökülmüşdür.

Kurqanların özləri müxtəlif olduğu kimi, onların altındakı qəbirlər də müxtəlif olmuşdur. Ölünü dəfn etmək üçün bəzən kurqanın altında «ev» tikilmiş, dairəvi hasar çəkilmiş, bəzən isə daş qutular düzəldilmişdir. Xocalı kurqanlarında aparılmış qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 3-4 min il bundan əvvəl bu ərazidə iki cür dəfn adəti olmuşdur. Onlardan biri ölünü olduğu kimi dəfn etmək, digəri isə ölünü yandıraraq dəfn etməkdir. Hər iki halda kurqanlar həm ailəvi, həm də tək-tək şəxslərə məxsus düzəldilmişdir. Ailəvi kurqanlarda bəzən 50-dən çox skelet aşkara çıxarılmışdır.

Ölüyandırma hadisəsi Qarabağda uzun ömür sürməmişdir və alimlərin ehtimalına görə bu, adət, qalıqları indi də dünyanın bir çox xalqları arasında mövcud olan müqəddəs od ayini ilə əlaqədar idi.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə məxsus gil qabların xüsusiyyətlərindən dulmuş ustalar hazırladıkları əksər qabların çiyi üzərində xüsusi göbələkvəri cığırılar düzəltmişlər.

*Xocalı-Gədəbəy mədəniyyət tapıntıları.
Son Tunc – ilk Dəmir dövrü*

Xocalıdakı 5 sayılı kurqandan aşkar edilmiş bir ədəd gil qabın qulpu üzərində isə buğda dənələri təsvir edilmişdir. Alimlərin tədqiqatı nəticəsində məlum olmuşdur ki, 3-4 min il bundan əvvəl Qarabağın sakinləri mədəni buğda əkinçiliyi ilə məşğul olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Xocalıda qədim bağçılığın inkişafını da sübut edəcək xeyli maddi mədəniyyət qalıqları aşkar edilmişdir ki, bunların içərində şaftalı, üzüm tumları və s. əsas yer tutur.

Xocalı abidələrinin öyrənilməsi nəticəsində burada bütün Azərbaycan üçün yeganə olan iki mühüm tip abidə də aşkar edilmişdir. Onlardan biri menhirlərdir. Menhir ingilis sözü olub, “uzun daş” deməkdir. Bu abidələrin əsas vətəni Böyük Britaniyadır. Orada elə menhirlər vardır ki, ağırlığı 50-60 tona yaxın olur. Xocalı menhirləri isə nisbətən kiçikdir. Menhir qəbilə quruluşu dövrünün məhsulu olub, ölənin adamın qəbri üzərində dik basdırılmış, bir növ heykələ oxşar daşdır. Adətən belə daşları qəbilə başçıların qəbirlərinin üzərinə qoyurdular. Qədim dini əqidəyə görə, guya ölənin adamın ruhu bədəni tərk edir və həmin ruh daşa keçirdi. Daşa keçmiş ruh isə orada əbədi yaşayırdı. Hətta qəbilə başçısı ölərkən uzun müddət qəbilə üzvləri onun əvəzinə qəbiləyə başçı seçmirdilər. Qəbilə başçılığını mərhumun daşa keçmiş ruhu əvəz edirdi. Hətta qəbilə üçün müəyyən təhlükələr baş verdikdə, üzvlər yığılıb menhirin (yəni qəbilə başçısının ruhu yaşayan daşın) yanına gəlir və orada müxtəlif dini ayinlər icra etməklə guya qəbiləni yaranmış təhlükədən xilas edərmişlər. Maraqlı burasıdır ki, ibtidai dini təsəvvürlərin qalığı olan həmin daşlardan biri son zamanlara kimi dindarların ibadət yerinə çevrilmişdir. Onlar havalar quraqlıq və ya həddindən artıq yağmurlu keçdikdə, həmin daşın yanına gəlib ona ibadət edir, daşdan mərhəmət diləyirdilər. Bu ayinlərin icrası zamanı həmin daşı yerə

yığılıb, yenidən basdırır və digər əməliyyatlar aparırmışlar.

Xocalı abidələri içərisində nadir yadigarlardan biri də kromlexlərdir. Kromlex dairəvi düzülüşlü bir neçə dik və onların üzərinə qoyulmuş bir ədəd köndələn daşdan ibarətdir. Yenə də ibtidai dini əqidənin məhsulu olan bu abidə dindarlar arasında axirət evi adlanır.

Nəhayət göstərməliyik ki, Azərbaycanda ən qədim yazı da məhz Qarabağda aşkar edilmişdir. Xocalıda tədqiq olunan 11 saylı kurqandan üzərində mixi yazısı olan bir ədəd kiçik muncuq tapılmışdır. Akademik İ.İ.Meşşaninov müəyyən etmişdir ki, bu muncuğun üzərində eramızdan əvvəl VIII əsrdə yaşamış Assuriya çarı Adadnirarinin adı yazılmışdır. Bu yazı təkcə Qarabağın deyil, eləcə də bütün Azərbaycanın siyasi tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinə məxsus abidələrə yekun vurarkən qeyd etməliyik ki, bu mədəniyyətin izi ilə məşğul olan bir çox Qafqazşünas alim təkcə Azərbaycanın deyil, ümumiyyətlə Yaxın Şərqi ölkələrinin maddi mədəniyyət tarixi ilə əlaqədar bir sıra problemlərin həlli üçün ondan geniş istifadə edirlər. Bu problemlərdən biri – 3-4 min il bundan əvvəl Yaxın Şərqi ölkələrinin bir-biri ilə mədəni və iqtisadi əlaqələrinin səviyyəsini öyrənmək-

dir. Xocalı abidələri sübut edir ki, belə əlaqələr geniş olmuş və müxtəlif etnik qruplar mehriban iqtisadi və siyasi təmasda yaşamışlar.

Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, 1992-ci ilin fevralında erməni və rus ordusunun birləşmiş qoşunları Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən, hərbi texnika ilə genosidin ən iyrenc mərhələsi olan izi məhv etmək kimi mənfur bir əmələ əl atmış və bəşəriyyət üçün nadir abidələr toplusu olan Xocalı abidələrini dağıtmışlar.

XX əsrdə Xocalı faciəsindən əvvəl iki yaşayış məntəqəsi eyni aqibətə uğramış, eyni metodla yer üzündən silinmiş, sakinləri məhv etmişdilər. Bunlardan **birincisi** Belarusun Xatın kəndidir. 1941-ci ildə nasistlər Xatın kəndini tamamilə yandırmış, dinc sakinləri soyuqqanlıqla məhv etmişlər. Buna bənzər **ikinci** hadisə Vyetnam müharibəsi zamanı Sonqmi kəndində yaşamış yankilər Sonqmi kəndini və sakinlərini partizanlara dəstək vermək bəhanəsi ilə böyükdən-kiçiyə qədər bütünlüklə məhv etmişlər.

Bu iki hadisə müharibə tarixinə dinc əhalinin soyqırımını olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Lakin onlar Xocalı faciəsi ilə müqayisə oluna bilməzlər. Bu iki kənd olsa-olsa, Xocalıdan əvvəl viran edilən, sakinləri qətl edilən beş Azərbaycan kəndi – Bağanis-Ayırım, Kərkicahan, Meşəli, Cəmilli və Malıbəyli ilə müqayisə edilə

bilər. Çünki dünya tarixində tayı-bərabəri olmayan Xocalı soyqırımını miqyasına və böyüklüyünə görə onların hamısından daha dəhşətli, daha müdhişdir.

1990-cı ilin Qanlı Yanvarından sonra Azərbaycan xalqı 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə tarixə ən dəhşətli faciələrdən biri kimi daxil olmuş Xocalı soyqırımının şahidi oldu. Kənd ikən şəhərə çevrildi Xocalı. Gec də olsa, bütün diqqət buraya yönəldi, quruldu, tikildi, abadlaşdırıldı. Şəhər Xocalı adlandırıldı. Ermənilərə göz dağı, Qarabağın qeyrət qalasına çevrildi Xocalı. 1992-ci ildə respublika dərin siyasi böhran içində idi. Hakimiyyət uğrunda kəskin mübarizə gedirdi. Hakimiyyətə gəlmək istəyən qüvvələr siyasi vəziyyəti gərginləşdirmək üçün bütün vasitələrə əl atırdılar. Qarabağın faciəli günləri davam etməkdə idi. Kərgicahan dağıldı. Malıbəyli, Meşəli, Quşçular, Daşaltı viran qoyuldu. Ölənlərin, itənlərin sayı qat-qat çoxaldı, susduq dınmədik. Lakin Azərbaycan dövlətinin başında duranların tükü belə tərپənmədi. Ataların gözəl bir misalı var: «*Arxalı köpək qurd basar*». Özlərinin Rusiya kimi arxası olduğunu görən ermənilər dünya tarixində misli olmayan növbəti cinayəti hazırladılar.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı alayın 10 tankı, 16 zirehli transportyoru, 9 piyadaların döyüş maşını və xeyli canlı qüvvəsi ilə

Xocalını mühasirəyə aldı. Erməni faşistləri döyüş tanklarının və transportyorların köməyi ilə şəhərə soxularaq, onu tamamilə yandırdılar. Azğın düşmən bununla kifayətlənmədi. Yüzlərlə qocanın, qadının, uşağın meyiti yollarda qaldı.

- **Bu faciə nəticəsində 613 nəfər şəhid oldu;**

- **onlardan:**

Uşaqlar – 63 nəfər;

Qadınlar – 106 nəfər;

Qocalar – 70 nəfər;

- **8 ailə tamamilə məhv edilmişdir;**

- **25 uşaq hər iki valideynini itirmişdir;**

- **130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir;**

- **487 nəfər yaralanmışdır;**

Onlardan;

Uşaqlar – 76 nəfər;

-**1275 nəfər əsir götürülmüşdür;**

-**203 nəfər itkin düşmüşdür;**

-**Onlardan:**

Uşaqlar – 22 nəfər (8 nəfər qız);

Qadınlar – 61 nəfər;

Qocalar – 42 nəfər

Sağ qalan 6 minə yaxın Xocalı sakini respublikanın 50-yə yaxın şəhər və rayonlarında qaçqın statusu altında yaşamağa məcbur oldu, öz vətənlərində talelərinə məcburi köçkün həyatı yaşamaq yazıldı. Bundan başqa şəhərdə olan dövlət şəxsi və əmlakı

talan edilərək yandırıldı və dövlətə külli miqdarda ziyan vuruldu.

Xocalı faciəsinin baş verməsində respublikanın o zamankı rəhbərlərinin günahı çox olmuşdur. Hələ faciədən 4 ay əvvəl 1991-ci ilin noyabr ayının 1-də Xocalının mühasirəsi başlanmış, rayon ilə bütün əlaqələr kəsilmişdi.

Xocalı soyqırımında 366-cı alayın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu alay Şuşa və Xocalının, Azərbaycanın kəndlərinin atəşə tutulmasında dəfələrlə iştirak etmişdir. Alaydan qaçmış hərbiçilərin ifadələri bu faktları sübut edir və hərbi hissənin şəxsi heyətinin mənəvi durumu və münasibətləri haqqında təsəvvür yaradır. 366-cı alayın təcili surətdə Xankəndidən çıxarılması da bu alayın Xocalı hadisələrində iştirakını sübut edir.

Hərbi hissənin komanda heyətinin mənəviyyətsizliyi o həddə çatmışdır ki, guya əhalinin müqaviməti ilə rastlaşdıqlarına görə alayın sərbəst çıxarılmasını təmin edə bilmədilər. Bu məqsədlə Gəncədə yerləşən desant diviziyasının qüvvələri cəlb edilməli oldu. Ancaq bu qüvvələr gələndək alayın 103 nəfər, əsasən ermənilərdən ibarət olan və qırğında iştirak etmiş hərbiçi əmrə tabe olmaqdan boyun qaçıraraq Qarabağda qaldılar. Alayın komandanlığının cinayət sövdələşməsi və alayın çıxarılmasına məsul olan digər şəxslərin məsuliyyətsizliyi nəticəsində hərbi texnika-

nın bir hissəsi, o cümlədən zirehli texnika ermənilərə təhvil verildi. Beləliklə də gələcəkdə Azərbaycana qarşı cinayətlərin törədilməsi, separatçılıq hərəkətlərinin davam etdirilməsinə rəvac verildi. Bunun özü də Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakın sübutudur!

Erməni silahlı dəstələri və 366-cı motoatıcı alayın şəxsi heyəti Azərbaycanın yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak etmiş üzvləri Xocalı şəhərində törədilmiş vandalizmin əsas cinayətkarlarıdır.

İstintaqla sübuta yetirilmişdir ki, Xocalı şəhərində basqında 336-cı alayın Yevgeni Nabokixin başçılığı altında 2-ci batalyonu, Seyran Ohanyanın başçılığı altında 2-ci batalyonu, Valeri Çitçiyanın rəhbərliyi altında 1-ci batalyonu, alayda xidmət edən milliyətçə erməni olan 50-dən artıq zabit və gizir, tanklar, piyadaların döyüş maşınları, toplar və digər müasir hərbi texnika iştirak etmişdir.

Bundan başqa, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən xüsusi yaradılmış Beynəlxalq Tribunal da Xocalı şəhər əhalisinə qarşı törədilmiş soyqırım siyasəti barədə materialları icrasına qəbul edə bilər. Beynəlxalq təcrübədə belə hallar olmuşdur. Buna BMT Təhlükəsizlik Şurasının 22 fevral 1993-cü il tarixli 808 sayılı, 25 may 1993-cü il tarixli 827 sayılı qərarı ilə keçmiş Yuqoslaviya ərazisində bəşəriyyətə qarşı edilmiş cinayətlərə baxılmasından ötrü Bey-

nəlxalq Tribunalın yaradılmasını misal göstərmək olar. Bu tribunal indiyədək fəaliyyət göstərir.

Hadisələri ilk olaraq vidio lentə olan **jurnalist Çingiz Mustafayev** qeyd edirdi ki, «öldürülənlər içərisində 2 yaşından 15 yaşına qədər olan uşaqlar əksəriyyət təşkil edirdi».

Çingiz Fuad oğlu Mustafayev 1960-cı il avqustun 29-da hərbiçi ailəsində anadan olub. 1983-cü ildə Azərbaycan Tibb İnstitutunu bitirib. 1985-ci ildə yaratdığı «Cəngi» birliyindəki fəaliyyəti ilə Azərbaycan gənclərinin lideri səviyyəsinə yüksəlib. Bu, Sovet İttifaqında başlanan yeniləşmə prosesinin Azərbaycanda təşəkkül tapan ilk yetkin təzahürü idi. Azərbaycanın mədəni-ictimai həyatında oynamağa başladığı rol Çingiz Mustafayevi islahatçı-novator lider simasında təqdim etməkdə idi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı Qarabağ təcavüzü başlayandan sonra Çingiz jurnalistikaya üz tutdu. O, 1991-ci ildən Azərbaycan Dövlət televiziyasında reportyor kimi çalışmağa başladı. Ancaq yalnız Azərbaycan miqyasında fəaliyyət göstərməklə kifayətlənmədi. Onun reportajları informasiya blokadasında olan Azərbaycan haqqında gerçəkliklərin Amerika və Avropanın aparıcı teleagentlikləri və televiziyalarına yol tapdı. Dövlət televiziyasında mövcud olan senzura və ciddi yasaqlar Çingiz Mustafayevi geniş fəaliyyət imkanlarından məhrum edirdi. Ona görə də

Çingiz əlahiddə olaraq "215 kl" studiyası kimi muxtar qurumun yaradılmasının təşəbbüskarı və yarıdıcısı oldu. Onun reportajları bir qayda olaraq cəbhədən olduğuna görə 215 kl studiyasını da tamaşaçılar məhz müharibədən məlumat verən telequrum kimi qəbul edirdilər. Çingiz Mustafayev Azərbaycan-Ermənistan müharibəsinin 1992-ci ilə qədər olan dövrünün əsil salnaməsini yaratdı. Ölkənin döyüş gedən bütün bölgələrindən operativ xəbərlər, ayrı-ayrı əskərlər haqda xüsusi reportajlar və bütün bunlarla yanaşı Azərbaycanda gedən siyasi proseslər barədə ətraflı informasiyalar onun müəllifliyi ilə pərvəriş tapırdı. Çingiz Mustafayev Azərbaycan tamaşaçısına hər bir reportajı ilə tanış olsa da, dünya onu daha çox Xocalıda çəkdiyi filmlə tanıdı. Çingiz Mustafayevin məhz bu filmi ilə Ermənistanın imici bütün dünyada ciddi sarsıntıya məruz qaldı. O, döyüş zonalarına yalnız reportyor kimi yollanmırdı. O, cəbhədə bir əsgər, bir zabit və hətta bir komandan kimi çox vəzifəni öz üzərinə götürürdü. Laçından çıxan əsgərlərlə onun geri qayıtmaq barədə verdiyi kəskin və qısa göstərişlər, bu əməllərin yerinə yetirilmədiyi təqdirdə Çingizin emosional davranışı ən yeni teletarixin ən dramatik səhifələridir. Və Çingiz Mustafayev bir telejurnalist olaraq cəbhədə yarandığı kimi cəbhədə də həlak oldu. 1992-ci ilin iyun ayının 15-də Ağdamın Naxçıvan kəndində

çəkiliş zamanı aldığı mərmə qəlpəsindən həlak olan Çingiz sonadək kameranı söndürmədi. Bu, həm də onun öləndən sonra da yaşayacağına işarə idi.

Çingiz Mustafayev 1993-cü ildən Azərbaycanın Milli Qəhrəmanıdır.

2007-ci il fevralın 24-də STV kanalının (Saman yolu) səhər verilişində saat 8.50-də Azərbaycan tədqiqatçısı Elşən Nəcəfoğlu məlumat verdi ki, keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı alay haqqında sənədlər (Xocalı faciəsi ilə əlaqədar) Kreml sarayından ermənilər tərəfindən götürülmüşdür. Bir rəqəmi də vurğuladı ki, 63 nəfər şəhid olan uşaqdan əlavə, 36 şəhid olmuş uşaq yenidən tapılmışdır. Bu rəqəmlər getdikcə tədqiqat nəticəsində daha düzgün açıqlanacaqdır.

Məlumata görə, Xocalı ərazisində, daha dəqiq desək, Xanabadla Daşbulaq kəndləri arasında ilk səyyar «ölüm ocaqları» 1992-ci il fevralın 28-i saat 14.00-da salınıb. Birinci dəfə 46 meyit yandırılıb. Ertəsi gündə 28 uşaq və hamilə qadının meyitlərindən ocaq qalanıb. 1988-ci ildən 1989-cu ilədək Çuvaşyanın Çeboksarı şəhərində, Çapayev qəsəbəsində yaşayan və V.İ.Çapayev adına hərbi zavod dəftərxanasında çalışan, ixtisasca filoloq olan Akop Arakilov (bu zavod Dağlıq Qarabağ istiqamətində erməni hərbi terrorçu birləşmələrinə «Alazan» raketini satmaqla məşğul idi. Təkcə 1992-1993-cü illərdə bu za-

voddan Xankəndiyə 98 ədəd «Alazan» raketləri satılıb) 1998-ci ildə Parisdə dərc etdirdiyi «Qarabağ qeydləri...» kitabında yazır: «...Meyitləri yandırmaq haqqında təsəvvürüm yox idi. Mən zavodda işləyərkən, yanıma gələnlər danışdırlar ki, Xocalıda ölənlər üçün qəbiristanlıq deyilən ərazi yoxdur... Dəfn olunmuş adamları... gecə çaqqallar və itlər eşib çıxarırdılar. Hərbi həkim Smbat Mirzoyanın tapşırığı ilə meyitlərin yığılıb yandırılması qərara alındı... Mən «Alazan» üçün zavoda gələn zabitə sual verdim: “Bəs yaralılar? Bəs əsirlər?” Zabit Çebotaryan adlı ellim mənə anladı ki, yaralılar da öldürülmədən tonqallara atılır. Bundan sonra mən daha zavodda qala bilmədim... Erməniləri və Ermənistanı, Dağlıq Qarabağı bir daha görməmək üçün oranı tərk etdim...».

Xocalı soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkətləri insan haqlarının kobud pozulması, beynəlxalq hüquqi aktların – Cenevrə konvensiyası, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Saziş, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinin, həyasızcasına məhəl qoyulmamasıdır.

Memorial hüquq-müdafiə mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə kon-

vensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

maddə 2. *Hər bir şəxs dilindən, ... dinindən, ... milliyyətindən və digər səbəbdən fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.*

maddə 3. *Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.*

maddə 5. *İnsan ləyaqətini alçaldan, insanlıqdan kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.*

maddə 9. *Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.*

maddə 17. *Hər bir insanın əmlaka malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.*

Silahlı dəstələrin hərəkətləri Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə (BMT-nin Baş Assambleyası 14.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) kobud qaydada ziddir.

Xocalı faciəsinə, misli görünməmiş genosidə bu gün biganə qalanlar sabah erməni faşizminin, erməni terrorizminin, erməni şovinizminin qara caynaqları arasında vaxtilə nəyinsə, kiminsə hesabına etiraf

etmədikləri həqiqət üçün təəssüflənəcəklər və o vaxt bəlkə də çox gec olacaq.

İndi Xocalı sakinlərinin də, elə bütöv müstəqil Azərbaycanın da ümidlə baxdığı bir sərkində var. O da möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevdir. Xocalıya qayıtmaq istəyənlər ondan imdad diləyirlər. Biz inanırıq ki, o günlər uzaqda deyil.

XOCALI SAKINLƏRİNİN DEDİKLƏRİNDƏN

Xocalı sakini Tovuz Zeynalovanın həmin günlər barədə dedikləri:

Gecə gördük ki, BTR və BMP ilə üstümüze gəlirlər. Arvad-uşağın səsindən qulaq tutulurdu. Kəndin başındakı evlərin yandırıldığını, adamların amansızcasına qətlə yetirildiyini görəndə qaçmaqdan başqa əlacımız qalmadı. 7 yaşlı qızım Aynuru qucağıma götürdüm. 12 yaşlı oğlum Elşadın əlindən yapışıb camaata qoşularaq, dağlara tərəf üz tutduq. Dəhraz kəndinə çatanda erməni quldurlarının pusqusuna düşdük. Həyat yoldaşım Tofiqi, qayınlarım Eldarı və Telmanı güllələdilər...

Qarlı dağlardan əzabla keçib, Ağdama üz tutduq. Qızıma tuşlanan güllə mənim də əlimə dəydi. Qucağımdaca keçinən balamla vidalaşarkən oğlumu yanımda görmədim. Ermənilərin əlinə keçməmək üçün qaçıb qurtarmaqdan başqa çarəm qalmadı. Qaçdıqca hiss edirdim ki, qan itirirəm. Tez-tez əlimi qara toxundururdum ki, bəlkə qan dona. Minbir zülmə sürünə-sürünə gəlib Ağdamın Şelli kəndinə çatdıq. Oradan isə köməyə gələnlər bizi Ağdama apardılar. Üç gündən sonra qızımın da meyitini tapıb

gətirdilər. İndi o, şəhidlər xiyabanında uyuyur. Oğlum isə təsadüf nəticəsində sağ qalıb.

Cahan Orucovanın söylədiklərindən: – Beş uşağım ermənilərin əlindədir. Oğlumdan fərqli olaraq, iki qızımın əsir düşməsi məni çox yandırır. Aybənizin qucağında iki əkiz oğlu, Leyla isə üç ayın gəliniydi. Bilsəydim ki, onları yolda əlimdən alacaqlar, vallah, elə evdəyənkən özüm onları... Bizi girov götürənlər isə 30 il çörək kəsdiyim, çörəkləri dizlərinin üstündə olan ermənilərdir. 30 min manat pul, qızıl, brilyant əşyalarımı o alçaqlara verdim ki, qızlarımı sağ-salamat buraxsınlar...

Ayağımı don vurmuş **Məruzə Abbasovanın dediklərindən:** – Qonşuluğumuzda Məhsəti türkləri olurdu. Boylu-buxunlu, yaraşıqlı oğlanları vardı. Quldurlar onlardan birinin başını erməni qəbrinin üstündə kəsdilər. Sonra da papağı ilə futbol oynaya-oynaya «türkü qurban kəsdik, ürəyimiz bir az da soyudu» deyə gülə-gülə çıxıb getdilər. Bir şeyi heç vaxt unutmayacağam. Arvadı erməni olan bir kişinin (adını belə çəkmək istəmirəm) oğlanları öz atalarına dedilər: «ata, sən burdan çıx get, səni öldürəcəklər». Sonra həmin oğlanlar öz əmilərini öldürməkdən belə çəkinmədilər. Axırda analarına qoşulub keçdilər Xankəndi tərəfə. İlanın balası ilandan artıq olmayacaq ki?

Hüseynağa Quliyevin dediklərindən: – Xocalı üç ay mühasirədə qaldı. Respublika rəhbərləri bu

mühasirəni yarmaq haqqında heç nə fikirləşmədilər. Üç ay haray saldıq, dedik bizi mühasirədən çıxarın. Eşitmədilər səsimizi. Vaxtında eşitsəydilər, bu boyda faciə baş verməzdi. Həmişə bizi səbrə, təmkinə çağırıblar. Axı, nə qədər səbr etmək olar? Səbr etdik, sonu da bu. Axı düşməne qarşı səbirli olmaq nəyə lazımdır? Azərbaycanlı kəndləri boşaldıqca, bizimkilər yenə təmkinli olmağı məsləhət bildilər. Malibəyli əldən gedəndən sonra da Xocalı haqqında düşünüən olmadı. Axır günlər heç vertolyotlar da gələ bilmirdilər. Vertolyotlardan ancaq Xocalıya çörək atırdılar ki, heç olmasa camaat ac qalmasın. Fevralın 26-da gecə gördük erməni və rus faşistləri zirehli maşınlarla üstümüze gəlirlər. Əliyalın adamlarımız canlarını götürüb dağlara, meşələrə qaçdılar. Quduzlaşmış faşistlər həyətlərdən maşınları çıxarır, var-dövləti maşınlara yükləyir, sonra da evlərimizə od vururdular. Gözlərimiz qarşısında Xocalı od tutub yanırdı. Əlindən heç nə gəlməyən aciz adamlarımız bu mənzərəni gördükcə ah-nalələri ərşə dirənirdi. Üç gün qarın üstündə ac-susuz qalandan sonra istədik Ağdama tərəf üz tutaq, Əsgəran rayonunun Pircamal kəmədinə çatanda düşmənelərimiz bizi qabaqladılar. 50-60 nəfər qocalı-cavanlı, arvad-uşaq adamları əsir götürdülər. Mən, anam Südabə, həyat yoldaşım Aybəniz, iki əkiz oğlanlarım, üç yaşlı Murad və Fuad da buradaydı. Bizi mal tövləsinə saldılar. Elə

həmin gün həyat yoldaşımı, iki oğlumu və başqalarını bizdən ayırdılar ki, guya kiminləsə dəyişirlər. Biz qaldıq burada. Dörd gün qalandan sonra anamı və yenə bir neçə nəfəri kimlərsə dəyişdilər. Anam Ağdama çatan kimi oradakı qohum-əqrəbaya çatdırıb ki, bizi öldürəcəklər. 12 nəfər əli avtomatlı erməni quldurları gəldilər bizim yanımıza ki, sizin aranızda OMON-çular varmı? Varsa, deyin, yoxsa sizi öldürəcəyik. Dedik yoxdur. Əksəriyyətini üzdən tanıyırdım. Əskərandan olan ermənilərdir. Bunu ona görə deyirəm ki, bizimlə vuruşanların hamısı muzdlu tutulan ermənilər deyildi. Düzdür, aralarında belələri olsa da, yerli ermənilər heç də onlardan geri qalmırdılar. Əli silahlı ermənilərin yarısı qapının ağzında dururdu. 5-6-sı da bizi döydü. Məni döydükləri zaman kimsə əlində siyahı gəldi ki, Hüseynağa kimdi, gəlsin, onu dəyişirik. Məni dəyişdilər. Vəziyyətim ağır olduğu üçün Bakıya gətirdilər. Anamın ayaqlarını don vurub, əmim ölüb, dəfn ediblər, 70 yaşlı babamın meyiti isə meşədə qalıb. Eh, eləsi var ki, bütöv nəslini qırıblar. Heç bir nəfər də sağ-salamat qalmayıb. Belə zülm olarmı, bizə etdilər?

Xocalı sakini **Kamil Hüseynov** o dəhşətli günləri belə xatırlayır: – Ermənilər Xocalıya girəndən sonra hər tərəfi oda qalayır, qarşılarına çıxan azərbaycanlıları sorğu-sualsız güllələyirdilər. Fevralın 26-da gecə saat 10-11 radələrində meşə ilə Abdal-

Gülablı tərəfə yol aldığımızda Qoca, qadın və uşaqlarda taqət qalmamışdı. Vahimə, soyuq və aclıq bizi heydən salmışdı. Şərqiyyə adlı qadın və bir yaralı əsgər gözlərimizin qarşısında keçindi, ermənilər yaşayan Dəhraz kəndi yaxınlığında mühasirəyə düşdük, 5-6 nəfər həlak oldu. İki gün bizi Dəhrazda saxladılar. Girov götürülən 12 nəfər cavanı güllələdilər. 35 gün erməni əsirliyində ən dəhşətli, işgəncəli anlar yaşadığından sonra Qırmızı Xaç Cəmiyyəti tərəfindən əsirlikdən azad olundum.

Xocalı soyqırımını zamanı **10 yaş**ı olan **Ədalət başlarına** gətirilənləri belə nəql edir: – Fevralın 25-i idi. Gecə ermənilər Xocalıya qəfil hücum etdilər. Atam, anam və qardaşlarımla birlikdə meşəyə tərəf qaçdıq. 3 gün meşədə ac-susuz qaldıq. Yanımızda bir neçə nəfər soyuqdan donaraq öldü. Qəflətən ermənilər bizi atəşə tutdu. Atam və anam həlak oldu. Hər ikisinin meyiti qarın üstündə qalmışdı. Gücümüz çatmırdı ki, onların cəsədlərini kənara aparaq. Sonra bizi xilas etdilər. Atam və anamı Bərdə rayonunda dəfn etdik.

Vəliyyədin Quliyevin yaşı **60-ı** haqlayıb. 1989-cu ildə ermənilər onları Daşbulaqdan qovduqdan sonra Xocalıda yaşayıblar. Vəliyyədin kişinin dediklərindən: – Bizi çox aldatdılar: guya kömək gəlir, yol açılacaq. Amma nə kömək gəldi, nə də yol açıldı. Axşamdan bir az keçmiş atışma başlandı.

Xankəndi tərəfdən tankların gəldiyini gördüm. Oğlum Namiqi nə qədər axtardımsa, tapa bilmədim. Ermənilər bir çox ailələri diri-diri yandırdılar. İstədim evimizə tərəf gedim, mümkün olmadı. Kənd alova bürünmüşdü. Mərmi, güllə səşindən qulaq tutulurdu. Fevralın 26-da gecə saat 3-də kənddən çıxdım.

Tahir Bəxtiyarov da öz gördüklərini danışır: - Postdan çıxanda gördüm ki, Bozdağın yamacı tanklarla, BMP-lərlə doludur. Oradan posta gəldim. Ratsiyada ermənilər deyirdi ki, axırınız çatıb, sizi qıracağıq. Axşam kəndimiz bir neçə istiqamətdən güclü atəşə tutuldu. Kəndin kənarına yığışdıq. Təxminən 350 nəfərə yaxın adam vardı. Qadınları, qocaları, uşaqları dövrəyə alaraq, çayı keçdik. Bu vaxt ermənilər bizi atəşə tutdular. Qaçmağa başladıq. Qadınların ayaqlarını şaxta vurmuşdu, yeriyyə bilmirdilər. Azıb başqa istiqamətə gəlmişdik. Ermənilər bizi görmüşdülər. Atəş açıb, bir neçə nəfəri yerindəcə öldürdülər. Fevralın 26-da yenidən pusquya düşdük və böyük bir xəndəyə doluşduq. 350 adamdan 27-si qalmışdı. 2 gün meşə ilə gələndən sonra gecə Abdal-Gülbali kəndinə çatdıq. Bu, tək xocaların yox, bütün Azərbaycanın ürəyinə vurulmuş bir dağdır. Onun intiqamını, qisasını ermənilərdən mütləq alacağıq.

Bu vəhşiliklər haqqında xarici mətbuatın yazdıqlarından:

Faciənin şahidi olan fransız jurnalisti Jan-İv Gnet yazırdı: «*Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm, lakin ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqla onları arxada qoydular*».

“Krua l'Eveneman” jurnalı (Paris), 25 fevral 1992-ci il: *Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar minlərlə ölənlər barədə xəbər verirlər.*

“Sandi Tayms” qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: *Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər.*

“Faynenşl Tayms” qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: *Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar.*

Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir.

“Tayms” qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır.

“İzvestiya” (Moskva), 4 mart 1992-ci il: Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür.

“Faynenşl Tayms” qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır.

“Le Mond” qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dirnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu reallıqdır.

“İzvestiya” (Moskva), 13 mart 1992-ci il: Mayor Leonid Kravets: “Mən şəxsən təkədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər

tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü”.

“Valer aktuel” jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: Bu “muxtər regionda” erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər.

R. Patrik, İngiltərənin “Fant men nyus” teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olmuşdur): Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz.

QANA QƏLTAN XOCALI

İyirmi beş fevral... şaxtalı gecə...
Yazım bu ağrını bilmirəm necə?!
Xocalı söyləsin qoy bircə-bircə
Əsrin müsibətin, öz faciəsin.

Qəlbimin göz yaşı axdı kağıza,
Qəmdən uyuşmadı dil də ağıza.
Ləkə gətirəndə gəlinə-qıza,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Qaralan buludlar səpər yağışı
Ürək qübarından tökər göz yaşı,
Neçə xocalının kəsildi başı,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Müdhış bir gecədə qaniçən, zalım
Əsrin sinəsində açdı bir şırım.
Xocalı dəhşəti qanlı soyqırım,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

O dinc əhalinin yolu bağlandı,
Haray ərşə qalxdı, sinə dağladı.

Körpə naləsindən göylər ağladı,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

“Üç yüz altmış altı” qanlı bir alay,
Erməni cəlladdan umdu sərvət, pay;
Tanklar Xocalıda qopardı haray,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Gözü qabağında balanın ana,
Ərin qarşısında qadını – sona,
Baba, ata-bala bulandı qana,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Süngüyə taxıldı südəmər körpə,
Cəlladın əliylə boğazlar ipə,
Başsız cəsədlərdən quruldu təpə,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Yüzlərlə soydaşım yetirildi qətlə,
Neçəsi çəkildi gözündən milə,
Bilinmir nə qədər əsirdir hələ!..
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Qanlı köynəkdədir dağlar, təpələr,
Bulanıq sularda qanlı ləpələr,
Eşitsin nəsillər, bilsin körpələr,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Kəsdikə başları qansoran, cəllad,
Köməksiz Xocalı qopardı fəryad.
Zaman buna özü verəcəkmi ad?
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

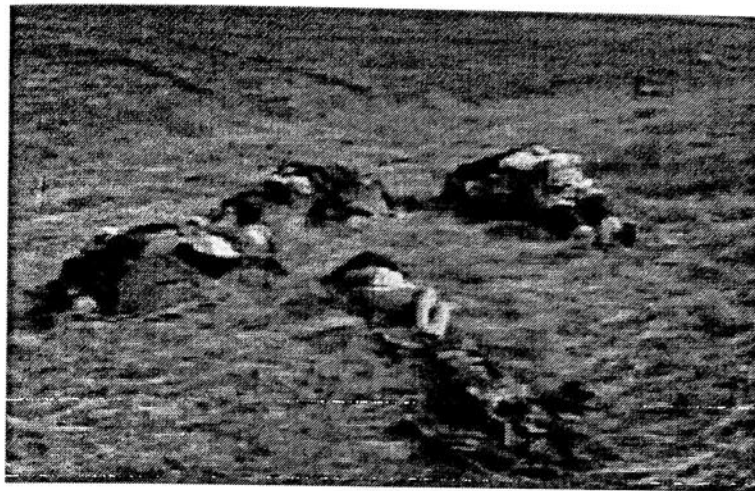
Qara yellər əsdi Azərbaycana,
Şimşəklər kişnədi, bulud oynadı.
Yoldu saçlarını nalədən ana,
Qucaqda çağası qana boyandı.

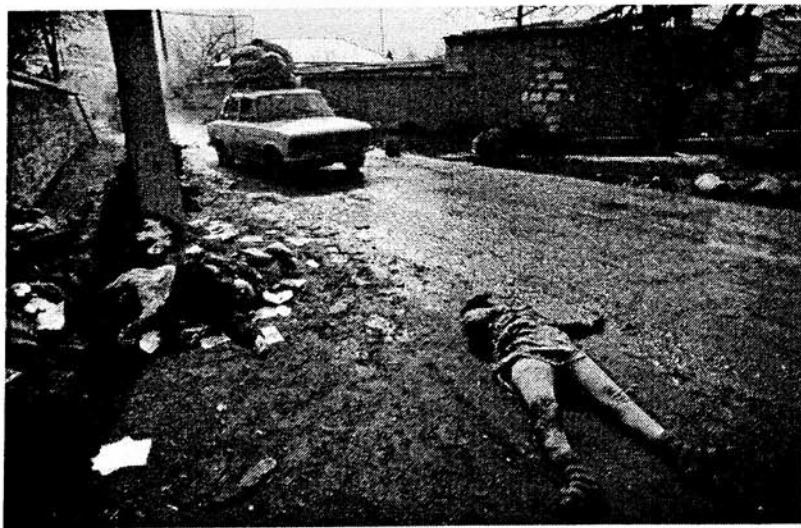
Qan tutdu dünyanın qan daman gözün.
Dünyanın göz yaşı qan laxtaları.
Dünya qan içində çimdirdi özün,
Xocalıda qanın axan vaxtları.

Tırtıllı tankların barıt nəfəsi,
Boğdu Xocalını düşmən əliylə.
Xocalı yurdunun bu qan töhfəsi,
Yazdı tariximi axan seliylə.

İnsan gedir, insan gəlir dünyaya,
Yollartək uzanar qisas xəncəri.
Tələtümlü çaylar düşür məcraya,
Qatil qonşumuzun varmı xəbəri?

Zahı ağrısından zülmət gecənin,
Xocalı yurduna doğuldu ölüm.
Əzrayıl gözləyən insan əcəlin
Dəyişən cəllada görən, nə deyim?

Körpəyə tuşlanan tank lülələri,
Nədir körpələrin görən, günahı?
Gözündə ananın yaş gilələri,
Dilində fəryadı açdı sabahı.

Gecəni qarğışa bürüdü nalə,
Tanklarsa susmadı, vurulan susdu.
Avtomat səsləri gələndə dilə,
Xocalı elində qırılan susdu.

Deyirlər kişilər ağlamır axı,
Ürək dillənəmirsə, daş olsun gərək.
Necə sızlatmasın yananı ahı,
Sözü islatmasın yaş ilə ürək.

Kişilər ağladı kişi sayacağı,
Sinəsin gülləyə sipər eylədi.
Yalanmış kişinin ağlamamağı,
Gözündəki yaşı öz qeyrətiydi.

Bir vaxtlar köməyə gedən Xocalı
Köməksiz qalmışdı düşmən əlində.
Azərbaycan yurdu-başı bəlalı.
Başsız başçıların əməllərində.

Titrətdi fəryadlar Qaraqayı,
Ölüm diri gözlü açdı sabahı.
Buğlana-buğlana töküldü qanı,
Şaxtaya güc gəldi Xocalı ahı.

Anaların axan göz yaşlarından
Bulandı bulaqlar öz çeşməsində,
Körpələrin nalə, qışqırığından
Quşlar qanad saldı göy güşəsində.

Mərmiyə hay verən Qala dərəsi
Mərmə səslerini səsinə qatdı.
Xocalı çayının bəndi-bərəsi,
Qar-qarla ağlayıb matəmə batdı.

Bulandı çeşmədən Əfrus bulağı,
Susdu neçə ömür yanan torpaqda.
Şəhid son nəfəsdə öpdü torpağı,
“Vətən” kəlmələri dondu dodaqda.

Qandan libas geydi o gün Xocalı;
Qırxqız, Meydan dağı göz dağı oldu.
Şəhidlərə şahid başı bəlalı,
Boz dağ, Kətik dağı yaralı qaldı.

Qanlı savaqların öz qanunu var,
Pozuldu qanunu müharibənin.
Belə bir qəddarlıq görməyib bəşər,
Bədəndən ayrıldı başı körpənin.

Budur erməninin əsl xisləti,
Əzəldən hərəsidir türkün qanına.
Xəbis qonşuların «böyük xidməti»
Sahiblik xülyası türk torpağına.

Mil çəkib gözünə türkün növrağı,
Açıqda-gizləndə paxıllıq çəkib.
Yurduma erməni dəyəən ayağı
Zaman-zaman düşmən toxumu əkib.

Xəmiri hiylədən yoğrulmuş millət
İblis xislətində, mələk donunda,
Xocalı səs salır, budur həqiqət,
Düşməncilik gəzir düşmən qanında.

İgidlər sinəsi sipərə döndü.
Qoruya-qoruya dinc əhalini.
Atəşlər altında həyatı söndü,
Candan əziz tutdu doğma elini.

Ən rəzil, ən mənfur bir yol gedildi,
Xocalı qanına qəltan edildi.
Dünya nə "eşitdi", nə də ki, dindi,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Günahsız insanlar o müdhiş gecə,
Məhkum edildilər ölümə, gücə.
Alçaldı insanlıq, ağıl-düşüncə, –
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Ölümlə ovutdu ana körpəsin
Boğdu, eşitməsin düşmənlər səsin.
Yadımdan çıxarmı görən bir kəsin?
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Yalvarıb-yaxardı yaralı qardaş:
- Diriykən sənə yük olmayaydım kaş...
Sinəmə güllə çax, qurtul-uzaqlaş...
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Qucaqda körpəsi süd verən ana,
Düşmən gülləsiylə boyandı qana.
Körpə qanı əmdi süd sana-sana.
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

İntiqam hissiylə varlığım dinir,
Hopsun qanımıza qoy birər-birər.
Görk olsun deyilən o acı kədər,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Bu terror aktına qol çəkənlərin,
Amansız ölümə yol çəkənlərin,
Cəzasını verər qanlı əllərin
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Əsgər libasında indi hər sözüm,
İntiqam hissiylə misralar düzüm,
Allah, bu millətdə nə çoxdur dözüm!
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Tarix unutqanlıq xoşlamır, qardaş!
Unutsan başına ələnəcək daş.
Xocalı harayı zamanla çağdaş,
Əsrin müsibəti – Xocalı səsi.

Tapdıq Əlibəyli,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,
şair-publisist

**XALQIMIZIN ÜMUMMİLLİ LİDERİ
HEYDƏR ƏLİYEV
MÜSTƏQİLLİK, AZADLIQ HAQQINDA**

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim tarixi nailiyyətimizdir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, dönməz olacaqdır və Azərbaycanın bugünkü gənc nəsli gələcək Azərbaycanı daha da yüksəklərə qaldıracaqdır.

Azərbaycan Respublikası milli dövlət quruculuğu yolunda uğurlar qazanaraq böyük gələcəyə doğru inamla addımlayır.

Müstəqilliyimizin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir.

Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamasından asılı olmayaraq bu gün hər bir azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqidə birliyi, sarsılmaz həmrəylik tələb olunur.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim üçün ən əziz, ən qiymətli nailiyyətdir və bu nailiyyəti – dövlət müstəqilliyimizi biz daim qoruyub saxlayacağıq.

Heç bir qüvvə Azərbaycanın müstəqilliyini əlindən ala bilməz, bundan sonra heç bir qüvvə Azərbaycanın dövlətçiliyini məhv edə bilməz.

Azərbaycanda söz azadlığı, fikir azadlığı, siyasi plüralizm geniş yer almışdır, hər bir vətəndaş özünü azad, sərbəst hiss etməlidir.

Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar.

Biz öz daxili siyasətimizdə çalışırıq ki, Azərbaycanın dövlət quruculuğu, cəmiyyətin təşkil edilməsi və iqtisadiyyatın inkişafı dünya dövlətlərinin təcrübəsi əsasında olsun və beləliklə də Azərbaycan Respublikası dünya miqyasında öz layiqli yerini tuta bilsin.

Azadlıq və istiqlaliyyət hər bir xalqın milli sərvətidir.

Azərbaycan xalqı öz dövlətini dəstəkləyir, müdafiə edir və bu da xalqımızın, əbədi müstəqilliyimizin təminatıdır.

Azərbaycanın tutduğu yol Azərbaycan Respublikasında demokratik hüquqi cəmiyyət qurmaq yoludur.

Azərbaycanın müstəqilliyi, müstəqil dövlətimizin hərtərəfli fəaliyyəti torpaqlarımızın azad edilməsi ilə bağlıdır.

Beynəlxalq dövlətlər tərəfindən tanınmış sərhədlər çərçivəsində olan ərazimizi biz heç vaxt heç kəsə verməyəcəyik.

Azərbaycan azadlıq, suverenlik uğrunda mübarizə əzmini həmişə qoruyub saxlamış, bu yolda böyük məhrumiyyətlərə düşər olsa da, qurbanlar versə də, çətin iradəsi sınınamışdır.

Mən əminəm ki, Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir. Çünki sağlam düşüncəli gənclərdir, millətini sevən gənclərdir.

Gənclərimizin əsas vəzifəsi özünü müstəqil Azərbaycan Respublikasının inkişafına həsr etməkdən, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaşamasına və əbədi olmasına həsr etməkdən ibarətdir.

Məqsədimiz Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub möhkəmləndirmək, xalqımızın dinc və firavan həyatını təmin etməkdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası yaşayacaq və demokratiya prinsipləri, insan azadlığı, demokratik iqtisadiyyat sahəsində başqa dövlətlər üçün nümunə olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası öz həyatını demokratik prinsiplər əsasında quraraq daim çalışacaqdır ki, insan hüquqlarının qorunmasına əməl etsin.

İnsan hüquqlarının qorunması Azərbaycan dövlətinin əsas prinsiplərindən biridir.

İnsan azadlığı, söz, vicdan azadlığı, insan hüquqlarının qorunması, bütün vətəndaşların eyni hüquqa malik olması, siyasi plüralizm Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin əsas atributları kimi olmalıdır.

Bütün çətinlikləri keçib gedəcəyik, müstəqil Azərbaycan Respublikası dünya birliyində öz layiqli yerini tutacaq, hər bir Azərbaycan vətəndaşı özünün bu müstəqil dövlətə mənsub olduğunu böyük qürur hissi ilə bəyan edəcəkdir.

Respublikamız artıq böyük bir dövlətdir. Bu dövləti biz öz gücümüzə, vətənpərvər insanların gücü ilə qoruyuruq və qoruyacağıq.

**XALQIMIZIN ÜMUMMİLLİ LİDERİ
HEYDƏR ƏLİYEV
VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ
HAQQINDA**

Müstəqil Azərbaycan yaşayacaq, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi, dönməz olacaqdır.

Milli vətənpərvərlik Azərbaycanın hər bir vətəndaşının, hər bir gəncinin həyatının əsas prinsipi olmalıdır.

Vətəndaşlıq hər bir vətəndaş üçün əsas prinsipdir.

Ancaq respublikamızda, ölkəmizdə yeni müstəqil dövlət, yeni iqtisadi-siyasi bir sistem qurulduğu, bizim üçün tamamilə yeni olan demokratik dövlət qurulduğu bir zamanda insanların vətənpərvər olması hər şeydən üstün olmalıdır.

Hər bir müstəqil dövlətin müstəqil yaşaması üçün onun güclü, müasir tələblərə cavab verən ordusu olmalıdır.

Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək deyil. Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq – budur vətənpərvərlik.

Lazımı qaydada müharibə edə bilmək üçün möhkəm və mütəşəkkil arxa lazımdır. Ön cəbhə ilə arxa cəbhənin vəhdəti, xalqın öz xilaskarına maddi və mənəvi yardımını qələbənin qazanılmasında mühüm rol oynayır.

Şəhidlər vətəni sevən əsl Azərbaycan gəncləri olublar.

Gənc nəslin şüurunda milli vətənpərvərlik ideyası, Vətənimiz üçün iftixar hissini möhkəmləndirmək, müstəqil respublikamızın müdafiəsinə qalxmaq əzmi tərbiyə etmək lazımdır.

Heç bir qüvvə bizi bu müstəqillik yolundan çəkindirə bilməz, heç bir qüvvə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əlindən ala bilməz. Biz bundan sonra daim azad, müstəqil Azərbaycanda yaşayacağıq. Buna əmin ola bilərsiniz.

Hər bir Azərbaycan gəncinə gənclik vaxtına çatana qədər özünü orduda xidmət etmək üçün hazırlamağı tövsiyə edirəm.

Gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi hərbi-vətənpərvərlik işinin və bütün ideoloji işimizin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu işin səmərəliliyi xeyli dərəcədə hər bir gəncin Milli Ordu sıralarına xidmət etməyə hazır olması ilə müəyyən edilir.

Gələcəyimiz olan gənclər ölkəmizə, millətimize, dövlətimizə sədəqətlə xidmət etməlidirlər.

Mən əminəm ki, müstəqil Azərbaycanın gələcəyini qoruyub saxlaya bilən gənc nəsillər yetişir.

Hər bir Azərbaycan gənci cəmiyyətdə öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməyə çalışmalıdır.

Azərbaycan dilini mənimsəmək lazımdır, bu dildə yaxşı danışmaq lazımdır, bu dili ana kimi duymaq lazımdır, bu dili sevmək lazımdır. Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz.

Mən arzu edirəm ki, Azərbaycanın gənci Şekspiri ingilis dilində oxusun, Puşkini rus dilində oxusun, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə Azərbaycan dilində oxusun.

Azərbaycanın xüsusiyyətləri – çoxmillətli bir ölkə kimi xüsusiyyətləri, çoxdilli bir ölkə kimi xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq bizim borcumuzdur, gənclərimizin vəzifəsidir.

Bizim böyük müəllim potensialımız var, böyük alimlər potensialımız var. Biz çalışmayılıq ki, bu ağır dövrdə bütün imkanlarımızı gənclərin təhsilənməsinə, tərbiyələnməsinə həsr edək.

Hər bir vətəndaş çalışmalıdır ki, bizim gənc nəslimiz yaxşı tərbiyə alsın, yaxşı təhsil alsın, müasir tələblərə uyğun səviyyələrə çatsın.

Gənclərimiz təhsil almalıdır. Çünki ali təhsil olmasa gənclərimizin istənilən gələcəyi də olmayacaqdır.

Bizim gənclərimiz təhsil almalı və müasir tələblərə uyğun səviyyələrə çatmalıdır. Azərbaycan Respublikasının güclü təhsil sistemi yaranıbdir – həm orta təhsil sistemi, həm də ali təhsil sistemi.

Mən hiss edirəm ki, latın əlifbasının tətbiqi çox ləng gedir. Hesab edirəm ki, bu işləri də sürətləndirmək lazımdır. Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır. Əgər biz tezliklə latın əlifbasına keçməsək, gecikmiş olacağıq. Bu işlər məktəblərdə xüsusi təşkil olunmalıdır. Mən Təhsil Nazirliyindən, bütün məktəblərdən tələb edirəm.

Gələcək bilikli, elmi insanların çiyinləri üstündə qurulacaqdır.

Gəncləri vətənpərvərlik, hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır.

Ya ayağa qalxıb torpaqlarımızı azad etməli, ya məhv olmalı, ya da millət olmadığımızı etiraf etməliyik.

SUMMARY

The distance between Baku and Khojali is 375 km. Khojali with 7000 population is situated in 10 km south-east from Khankendi, in Karabakh mountains, and on the road of Aghdam-Shusha, Asgeran-Khankendi. The only airport of Karabakh is located in Khojali.

Historically Khojali is the populated place and its ancient historical monuments remain up to date. Khojali-Gedebey cultural monuments referring to the XIV-VII B.O.C are placed near Khojali. The monuments of the last bronze and primary iron periods – stone boxes, kurgans and necrology have been found here. The architectural monuments - round grave (1356-1357 years) and mausoleum (XIV century) are also here. During the archeological find there was found different types of stones, bronze, bone jewelry, clay household goods and other things. In one of found beads we can see the name of Assyrian's ruler Adadnerari (807-788 years b.o.a.).

Population was engaged in viticulture, animal husbandry, beekeeping and agriculture. There were the textile factory in the town, 2 secondary and 2 primary schools. In connection with the last events 54 Mekhseti-turkish families displaced from Fergane (Uzbekistan), as well as some of Azerbaijani displaced from Armenia and Khankendi had settled in the town.

Khojali was in blockade from October 1991. In October 30, automobile traffic was interrupted and the helicopter became the only transport link.

The last helicopter came to Khojali in January 28, 1992. In the result of the collapse of the civilian helicopter in the sky of Shusha and the death of 40 people this link was also cut. The electricity in the town was also cut from January 2. The town existed and defended due to the heroism of the population and bravery of the defenders. The defense of the town, respectively, was organized by a group of local self-defense, armed with firearms, the police and National Army.

Starting from the second part of February Khojali was surrounded by Armenian armed forces and every day was under the fire from the balls and heavy technics and attacks by Armenian groups.

From autumn 1991 Khojali was almost in blockade by the Armenian armed forces and after the withdrawal of the troops from Nagorny Karabakh it became in total blockade. Since January 1992 Khojali was without electricity.

In February 25, 1992 Armenian armed forces began to attack Khojali.

On February 25 starting from 23:00 pm Khojali was subtracted from the fire balls. First of all, there were destroyed barracks of the residential area and defense points.

Last line of defense had been destroyed in 7:00 am. As a result of shelling the residential property of peaceful citizens have been destroyed. The night from 25 to 26

February 1992, Armenian armed forces have occupied Khojali with the help of technics and military division of 366th Infantry based in Khankendi (Stepanakert) during the period of USSR.

Before the attack on February 25 the city became under heavy fire of balls and armored vehicles. As a result the city was covered by fire and on February 26 about 5:00 a.m. became entirely in fire. In such a situation, approximately 2500 people having remained in the city and surrounded by the Armenians, was obliged to leave the city with the hope to get to the Aghdam region centre populated with azerbaijanians. But this intention became impossible. The city was razed to the ground, the armed forces of Armenia and infantry regiment took reprisals to the peaceful people.

The Khojali population was forced to run in the direction of Askeran as a result of the attack from three directions. Soon it was appeared to be just a ruse. Near the village of Nakhichevanik Armenian armed forces cut off the way of the people and subjected them to fire.

Getting weak and exhausted on the snow slopes and in forests, most of the people just in the Askeran-Nahchivanik plain were killed with extreme cruelty, by Armenian armed forces.

In Baku and Aghdam Memorial observers surveyed 60 residents who left during the attack Khojali. Only one of the respondents had the information about the corridor. The people run by free corridor was shot in the area adjacent to Aghdam region of Azerbaijan in the result of which there were killed many people.

When the city was occupied by Armenian armed forces, there remained 300 civilians and 86 Mehseti-Turkish. According to information received from both sides, in March 3, 1992, 700 Khojali people taken into captivity in the city and on the road of Aghdam were transferred to Azerbaijan. The main part of them was women and children. As a result, 613 people were killed in this massacre, out of which: children - 63; women - 106; old men - 70, 8 families were completely killed; 25 children lost their both parents; 130 children lost one of the parents; 487 people were injured, including: children - 76 people; 1275 were taken as a prisoner; 203 people have been missed. Out of them, 22 were children (eight girls), women - 61 people, old men - 42 people.

The inhabitants of Khojali, running from the city could not even take the things of necessity. Inhabitants of Khojali persecuted by Armenian armed forces haven't even taken anything of their property. Memorial observers in the city were witnesses of incomparable robbery and savagery. The rest of the property was exported by people of Stepanakert and population nearby settlements. In the gates of the most houses there were written the names of their new owners.

Those days, the forces of Azerbaijan could not reach to help the residents of Khojali, they could not even to pick up the dead bodies. At this time, the Armenians in helicopters, with special groups worn in white looked for people hidden in the forests, took as a prisoner the found ones and made them torture.

On February 28 a group of journalists in two helicopters could reach the place where the Azerbaijanis were killed. Picture that they saw shocked everyone – the plain was full of corps. Despite of the defense of the second helicopter from the air under the shelling from the Armenians there was managed to take only 4 corpses. On March 1, with the participation of local and foreign journalists, the more terrible picture was observed. Scalp taking of corps, cutting off the ears and other organs, removing eyes, cutting off limbs, many knife and bullet injuries, dents with heavy equipment, evidence of burning cases were found. Azerbaijan National Assembly (Parliament) has announced the 26th of February "Day of Khojali genocide". Every year on February 26 at 17.00 pm the Azerbaijan people commemorate the victims of the Khojali genocide.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq siyasəti (XIX əsrin axırı – XX əsr). Bakı, 1998.
2. Azərbaycan EA Xəbərləri (tarixi-fəlsəfə və hüquq ser.). Bakı, 1989, № 4.
3. Azərbaycan Dövlət Tarixi Arxiv, f.1114, siyahı 1, iş, 1054, vərəq 11-12.
4. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında 26 mart 1998-ci il Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı.
5. Tariximizin faciəli səhifələri. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nəşri. Bakı, 2000, səh.3-8.
6. Arzumanlı V., V.Həbiboglu, K.Muxtarov. 1918-ci il qırğınları, s.18.
7. Bəhramov C.Ə. «Azərbaycanlıların öz tarixi etnik torpaqlarından deportasiya olunmaları, etnik təmizləmə və soyqırımı məruz qalmaları haqqında qısa tarixi» əl yazması. 9 səh.
8. Camaləddin D. Xocalı soyqırımı Rabitəçilərin yaddaşında. Bakı, 2009, 143 səh.
9. Doç. Dr.Azmi Süslü. Ermeniler ve 1915, tercih olayr. Ankara, 1990, s. VII.
10. Denstervil. Göstərilən əsəri, səh. 281; Y.A.Tokarjevski. Xarici müdaxilə tarixindən, səh. 149-150.
11. Əliyev İ. "Dağlıq Qarabağ". Tarixi faktlar, hadisələr "Elm nəşriyyatı". Bakı, 1989. 116 səh.

12. Əliyev C., Budaqov B. Türklər, Azərbaycanlılar, Ermənilər: Tarixi həqiqətlərin soyqırımı. Bakı, 2003. 71 səh.

13. Əliyev M. Qanlı günlərimiz. (1918-1920-ci illər). Bakı, 1993.

14. Əli Rursəfər. Qacar dövründə yerli Qafqaz hökumətləri, səh. 89.

15. Əliyev H. 31 mart azərbaycanlıların soyqırımı münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti, «Respublika» qəzeti, 2001, 28 mart.

16. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı. 1993. 82 səh.

17. Həbibov V. Azərbaycanlıların soyqırımının təşkilatçısı. Bakı: Qartal, 2001-ci il, səh. 56, 58, 69, 75,

18. Hər iki məktub Alban tarixçisi Moisey Kalan katlıının «Alban tarixi» əsərindən götürülmüşdür. Bax: əsərin Yerevan nəşri, 1984, səh.149.

19. Həmid bəy Cavanşir. Qarabağ xanlığının 1747-1805-ci illərdə siyasi vəziyyətinə dair. 1961.

20. Həsənov Ə. Qarabağ müzakirə olunur. Bakı, 2006.

21. Quliyev D. “XX əsrin qan yaddaşı”. “Azərbaycan Texniki Universiteti mətbəəsi”. Bakı, 1998, 152 səh.

22. Quliyev D. “Şəhid idmançılar”. “İşıq” nəşriyyatı. Bakı, 1995, 82 səh.

23. Quliyev D. «Cəmiyyət və hüquq». № 02 (15) 25.02.2005. «Xocalı – XX əsrin soyqırımıdır».

24. Quliyev D. «Yeni Azərbaycan gəncləri». № 05 (10) may 2008. «Tarixə bir nəzər».

25. Quliyev D. «Respublika gəncləri» qəzeti. № 11 (267) 8-15.04. 2008. «Soyqırım nədir?».

26. Quliyev D. «Biz bura ölməyə gəldik, dönməyə yox». «Konstitusiyaya» qəzeti. № 032 23.10.2008.

27. Quliyev D. «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 90». «Respublika gəncləri» qəzeti. № 13 (302) 28.5 – 04.06.2009.

28. Quliyev D. «Azərbaycan Silahlı Qüvvələri - 91». «Milli Qəhrəman» qəzeti. № 24 (44) 01-07.07.2009.

29. Quliyev D. «20 Yanvar – ümumxalq kədər günü». «Respublika gəncləri» qəzeti. № 03 (334) 23-30.01.2010.

30. Quliyev D. «Erməni vandalizmi tək-cə Xocalını yox , orada mövcud olan ən qədim maddi-mədəniyyət abidələrini də yer üzündən sildi». «Xalq» qəzeti. № 42 (26392) 23.02.2010.

31. Quliyev D. «Şəhidlər Xiyabanı-Xalqımızın and yeri».«Respublika gəncləri» qəzeti. № 38 (369) 25 yanvar 2011-ci il.

32. Quliyev D. «Erməni hərbi qulluqçuları 6000 il ömrü olan nadir abidələrimizi dağıtmışdır». Təhsil problemləri qəzeti. № 17-18 (597-598). 01-07.03.2011.

33. Qlinka S.H. Ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi. Bakı: Azərbaycan, 1995, 89 səh.

34. Mahmudov Y., (baş redaktor) və b. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası.I-II cild. «Lider nəşriyyat». Bakı, 2004, 903 səh.

35. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: Təhsil, 2005, 377 səh.

36. Mirəcəfər Pişəvəri. Sesilmiş əsərləri, 1965-ci il, səh.398

37. Mehdiyev R. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Nəşriyyatı. Bakı, 2000. 203 səh.

38. Mehdiyev R., Orucov H. "Müstəqilliyimiz əbədidir". Heydər Əliyev. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar müsahibələr. Dördüncü kitab. İyun, 1995- noyabr, 1995. Bakı: Azərənəşr, 1997, 478 səh.

39. Məmmədov İ. "İrəvan dəftəri". "Adiloğlu" nəşriyyatı. Bakı, 2002. 208 səh.

40. M.Sədi Koçaş. Tarixdə ermənilər və türk-erməni münasibətləri. «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyatı-Politqrafiya Birliyi. Bakı, 1998. səh. 75-101, 125-141, 152-156.

41. Xəlilov Дж.А. Материальная культура Кавказской Албании (IV тыс. до н.э. – III век н.э.). Баку, 1985.

42. Гаджи Мурат Ибрагимбейли. Россия и Азербайджан в первой трети XIX века. М., 1971.

MÜNDƏRİCAT

<i>Yadda saxla</i>	4
Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən (1 mart 1994-cü il).....	7
Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən (25 fevral 1995-ci il).....	8
1995-ci il fevralın 25-də Təzəpir məscidində Xocalı faciəsinin 3-cü ildönümü ilə bağlı keçirilən matəm mərasimində xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin çıxışından	9
Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti	11
Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətindən (24 fevral 1996-cı il).....	14
Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	15
Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı	16
Xocalı soyqırımı ildönümü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət	24

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətindən	28
Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin bəyanatı	32
Xocalı Soyqırımının 19-cu ildönümü münasibətilə Xocalı əhalisinin dünya dövlətlərinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına müraciəti	41
Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	47
Ön söz	50
Soyqırım nədir?	55
Xocalı – sağalmaz yaram mənim.....	67
Xocalı sakinlərinin dediklərindən.....	85
Bu vəhşiliklər haqqında xarici mətbuatın yazdıqlarından	91
Qana qəltan Xocalı (<i>Tapdıq Əlibəyli</i>).....	94
Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev müstəqillik, azadlıq haqqında	102
Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında.....	106
Summary	110
Ədəbiyyat	115

Müəlliflər:

Quliyev Etibar Dilqəm oğlu – hüquqşünas
Aytən Dilqəm qızı – həkim
Quliyev Dilqəm Qasım oğlu – pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, professor

Nəşriyyat redaktoru – Nigar Rəhimova
Kompüter tərtibatı – Gövhər Allazova

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 25.02.2012.
Format: 70x100 1/32. Qarnitur: Times.
Həcmi: 7.75 ç.v. Tiraj: 100. Sifariş № 08.
Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab müəlliflərin öz şəxsi vəsaiti hesabına çap olunmuşdur.

**TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ**

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

Ar $\frac{2012}{2826}$

